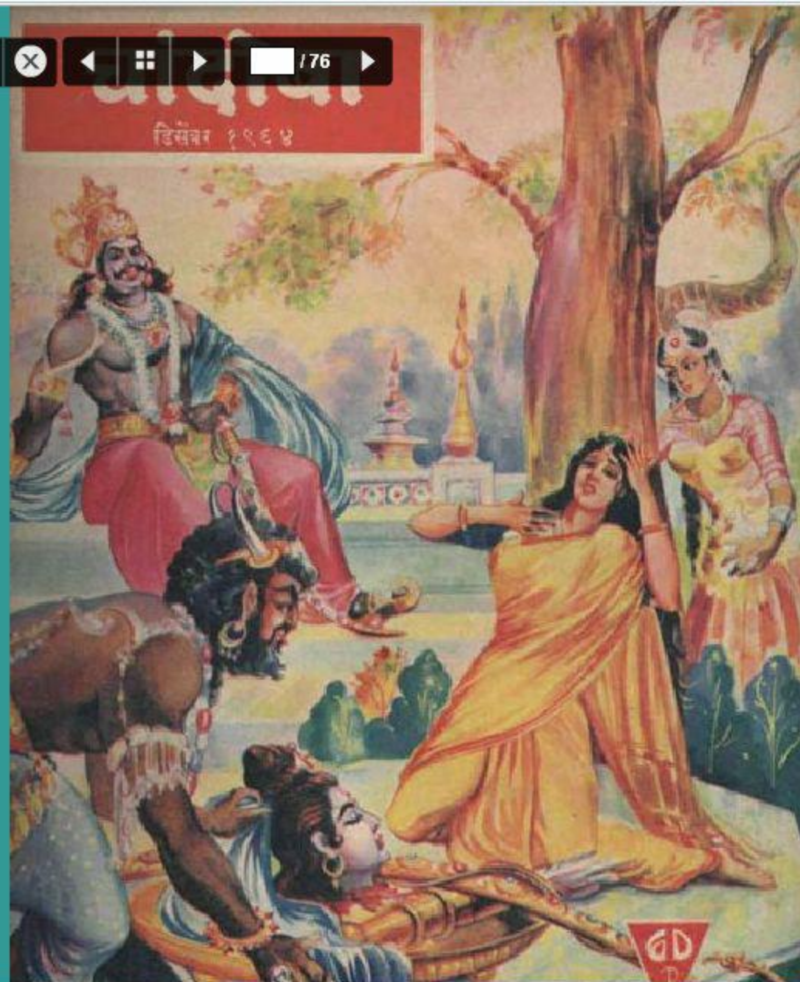
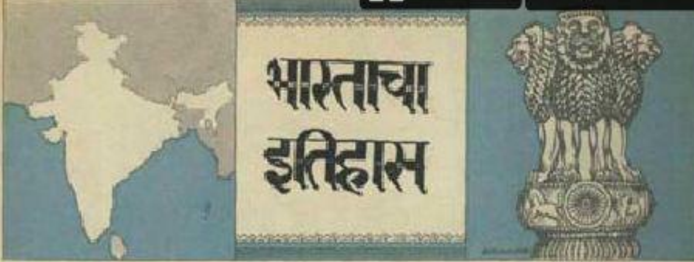

डिसेंबर १९६४

हिंदुस्तानांत मोंगल येण्यापूर्वी अफगाण जातीचें राज्य होतें. दिल्लीच्या अफगाणी सत्तेला उतरती कळा लागली होती. म्हणून जागोजागीं लहान लहान स्वतंत्र राज्यें स्थापन झालीं.

१५२६ सनापूर्वी मोंगलांनी उत्तर हिंदुस्तानावर स्वाऱ्या केल्या. तैमूरलंगानें पंजाब व दिल्लीचीं राज्यें हस्तगत करून घेतलीं. त्यामुळें अफगाणांची सत्ता खिळखिळी झाली. तरी मोंगलांचें साम्राज्य स्थापन झालें नाहीं. त्या साम्राज्याचा पाया घातला बाबरनें. त्यानंतर देखील ३० वर्षें सतत आफगाण व मोंगल यांचें परस्परांशी युद्ध चालूच होतें. अकबर गादीवर बसल्यावर मात्र मोंगल साम्राज्यांत स्थिरता आली.

बाबरचा बाप तैमूरलंगाचा वंशज होता तर आई चंगेजखानाच्या वंशांतली होती. त्याचा जन्म १४८३ सनांत झाला. त्याचें वय ११ वर्षांचें होतें त्या वेळीं त्याच्या बापाला फरगाना प्रांताची जहागीर मिळाली. बाबराला त्याच्या लहानपणीं अनेक कष्ट सहन करावे लागले. तैमूरलंगाची राजधानी समरकंद जिंकण्यासाठीं त्यानें दोनदां, १४९७ व १५०३ मध्यें यत्न केला. पण दोन्ही प्रयत्न अयशस्वी ठरले. एवढेंच नव्हें तर फरगाणाची राजधानी पण त्याच्या हातांतून निघून गेली. एक वर्षभर त्याला रानोमाळ हिंडावें लागलें. त्या स्थितींतहि तो हिंमत हारला नाहीं. त्यानें भारतावर स्वारी करण्याचा विचार केला. त्यानें तैमूरलंगानें हिंदुस्तानावर केलेल्या स्वाऱ्यांचें वर्णन ऐकलें होतें. आपल्या पूर्वजांप्रमाणेंच भारतावर स्वारी करून कीर्ति संपादन करण्याचे विचार त्याच्या मनांत घोळूं लागले. त्यानें सन १५०४ मध्यें काबूलवर स्वारी केली. उझबेक राज्यांत चालू असलेल्या बंडाळीची त्याला चांगली संधी मिळाली. १५१२ मध्यें त्यानें समरकंदवर पुन्हां स्वारी केली. या खेपेस देखील त्याला अपयश आलें. वायव्य दिशेचा योग आपल्याला नाहीं असा विचार करून त्यानें आग्नेय दिशेकडे आपली दृष्टि वळविली. हिंदुस्तानांत पाऊल टाकायला त्याला आणखी १२ वर्षें लागलीं. दिल्लीचें सिंहासन डळमळूं लागलें होतें. दिल्लीच्या गादीवर ज्यांची वक्रदृष्टि होती त्यांनींच बाबरला निमंत्रण पाठविलें.

बाबर १५२४ मध्यें पंजाबांत आला व त्यानें लाहोरवर स्वारी केली. त्याला निमंत्रण देणारे, तो आपल्या मदतीला आला आहे असें समजून स्वस्थ गंमत पहात बसले. परंतु बाबर त्यांच्या मदतीला आला नसून स्वतःचें राज्य स्थापन करण्यासाठीं आला आहे हें कळल्यावर त्यांनीं त्याच्याशीं युद्ध केलें. त्यामुळें त्याला काबूलला परत जावें लागलें.

पण तो स्वस्थ बसला नाहीं. त्यानें पुन्हां स्वारी करण्याचें ठरवून जय्यत तयारी सुरू केली. १५२५ च्या नोव्हेंबर मध्यें त्यानें पुन्हां पंजाब प्रांतावर स्वारी करून तेथील सुलतान दौलतखान लोदी याला वश करून घेतलें. तेथून तो दिल्लीवर चालून आला. इब्राहिम लोदी नांवापुरता सुलतान होता. २१ एप्रिल १५२६ रोजीं पानीपतच्या मैदानावर त्याचें अफगाण सैन्याशीं युद्ध झालें. बाबरनें फक्त १२ हजार सैन्यानिशीं एक लाख अफगाण सैन्याचा धुव्वा उडविला. वेळ न गमावितां त्यानें दिल्ली व आगरा शहरें हस्तगत करून घेतलीं.

परंतु पूर्ण यश बाबरच्या पदरांत पडलें नव्हतें. रजपूत राज्यें सावध झालीं. राणा

संग याच्या नेतृत्वाखालीं त्यांनीं एक जुटीनें बाबरशीं युद्ध केलें. रजपुतांचें शौर्य व साहस पाहून मोंगलांचें धैर्य खचलें. परंतु बाबरनें आपल्या छावणींतली दारूची मडकीं फोडून टाकलीं व आपल्या अनुयायांना धैर्य देऊन त्यांच्याकडून युद्धा जिंकेपर्यंत परत न फिरण्याची प्रतिज्ञ करविली. १६ मार्च १५२७ मध्यें आगऱ्याच्या पश्चिम दिशेला खानुवा नामक गांवीं दोन्ही सैन्यांचें युद्ध झालें त्यांत रजपूत सैन्याचा पराभव झाला. राणासंग व त्याचे अनुयायी युद्धभूमि सोडून निघून गेले. दोन वर्षांनंतर राणासंग मरण पावला.

बाबरला शेवटपर्यंत अफगाणांशीं युद्ध करावें लागलें. त्याचें तिसरें व मुख्य युद्ध बिहार व बंगालच्या अफगाणांशीं झालें. ६ मे १५२९ रोजीं गंगेच्या काठीं गोग्रा नदीच्या संगमस्थानीं बाबरचें अफगाणांशीं युद्ध झालें व अफगाणांचा पराभव झाला. बाबरनें स्थापन केलेलें मोंगलांचें राज्य ओक्सस पासून गोग्रा नदीपर्यंत व हिमालय पर्वतापासून ग्वाल्हेर पर्यंत पसरलें. त्यानंतर कांहीं दिवसांनीं २६ डिसेंबर १५३० रोजीं आगरा येथें बाबर मरण पावला.

त्याच्या मृत्यूविषयीं एक गोष्ट सांगतात. त्याचा मुलगा हुमायुन फार आजारी होता. म्हणून बाबरनें देवाजवळ प्रार्थना केली कीं मुलाचें दुखणें त्याला यावें व मुलगा त्या आजारांतून बरा व्हावा. त्यानंतर मुलगा खरोखरच बरा झाला व दोन तीन महिन्यांत बाबर स्वतः आजारी पडून त्याच आजारांत मरण पावला. त्याला काबूल येथें पुरण्यांत आलें.

नेहरू चरित्र

[४]

मोतीलालजींच्या घरचें वातावरण एकंदरींत इंग्रजांच्या राज्यपद्धती विरुद्धच असे. इंग्रजांनीं भारताचें स्वातंत्र्य हिरावून घेतलें म्हणून त्यांची निंदा झालीच पाहिजे अशी एक समजूत लहानपणापासूनच जवाहरलालजींच्या मनावर बिंबली होती. १८९९-१९०२ च्या दरम्यान ब्रिटीश व बोअर लोकांचें युद्ध झालें तेव्हां त्यांच्या मनांत बोअर लोकांविषयीं सहानुभूति वाटणें साहजिक होतें. दक्षिण आफ्रिकेंत राहणारे डच लोकांचे वंशज बोअर म्हणून प्रसिद्ध होते. या युद्धाचें वर्णन वाचण्यासाठींच प्रथम जवाहरलालजी वर्तमानपत्रें वाचूं लागले.

त्यानंतर १९०४-१९०५ सालांतील रशिया व जपानचें युद्ध झालें. या युद्धाचीं वर्णनें वाचण्यांत जवाहरलालजींना जास्तच मजा वाटूं लागली. जेव्हां जेव्हां जपान देशाच्या जयाची बातमी येई तेव्हां त्यांना फार आनंद होई. याचें मुख्य कारण म्हणजे रशिया हा एक युरोपीय देश होता व जपान आशिया खंडांतील एक राष्ट्र होतें. जपान रशियाचा पराभव करून आशियाची मान वर करीत आहे असें त्यांना वाटलें असावें. त्या आनंदांत जपानमधील जागृतीविषयीं नवीन पुस्तकें वाचण्याचा उत्साह त्यांच्या मनांत जास्त वाढला. हातांत तलवार घेऊन जपानी वीरांप्रमाणेंच आपण भारताच्या स्वातंत्र्य युद्धांत युद्ध करूं अशी स्वप्नें ते पाहूं लागले.

मोतीलालजींना इंग्रजांची शिक्षण पद्धत आवडत असे. म्हणून त्यांनीं जवाहरलालजींना इंग्लंडमधील पब्लिक स्कूलमध्यें घालण्याचें

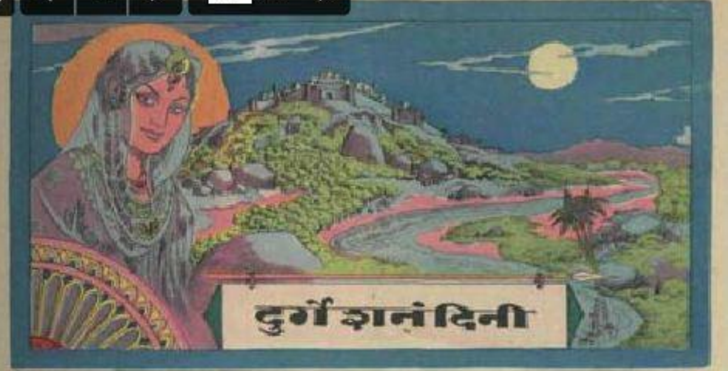

क्रांतिवीर गॅरीबाल्डी याच्या चरित्राच्या तीन भागपैकीं एक भाग होता तो. बाकी भाग नेहरूनीं स्वतः विकत घेऊन वाचून काढले तेव्हां भारत व इटली देशांत किती साम्य आहे हें त्यांच्या लक्षांत आलें.

स्वदेशांतील बातम्या वाचून व ऐकून नेहरूंचें मन उंचबळून येई व मायदेशाकडे धांव घेई. १८५७ नंतरच्या स्वातंत्र्य-युद्धानंतर याच वेळीं पुन्हां देश खडबडून जागा झाला होता. १९०४ सालीं इंग्रजांनीं बंगाल प्रांताचे दोन तुकडे केले त्याच्या विरुद्ध ही चळवळ होती. महाराष्ट्रांत या चळवळीचे पुढारी लोकमान्य टिळक होते. १९०७ सालीं त्यांनी हातावर हात धरून बसलेल्या राष्ट्रीय सभेंत चैतन्य उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न केला. त्यांचीं त्या काळचीं व्याख्यानें व केसरींतील लेख यांमुळें देशभर चैतन्याची एक नवीन लाट आली. गांधीजींनी देशाचें नेतृत्व घेतलें त्यापूर्वी तेच देशाचे सर्वांत मोठे पुढारी होते. १८९७ सालींच ते प्रथम तुरुंगवास भोगून आले होते. बिपिन-चंद्रपाल व केंब्रिजचे एक जुने विद्यार्थी अरविंदघोष हे बंगालचे पुढारी होते. टिळ-कांचे किंवा बंगालच्या पुढाऱ्यांचे अनुयायी अहिंसात्मक चळवळीचे पुरस्कर्ते नव्हते.

तशा परिस्थितींत नेहरूंना हॅरोचें स्कूल एका लहानशा डबक्यासारखें वाटल्यास नवल काय! ते केंब्रिज विश्वविद्यालयांत गेले. त्या नंतर कांहीं दिवसांनीं माणिकतला येथें एक बाँबची फॅक्टरी सांपडली. माणिकतला कटाचा खटला सुरू झाला. देशभर खळबळ उडून गेली. त्यावर टीका लिहिल्याबद्दल सरकारनें खटला चालवून लोकमान्यांना ६ वर्षांची शिक्षा केली.

[५]

[दुर्गेशनंदिनी तिलोत्तमेची व मानसिंहाचा मोठा मुलगा जगतसिंहयांची शैलेश्वराच्या देवळांत अचानक गांठ पडली तेव्हां विमलेला जगतसिंहानें आपला परिचय दिला. परंतु विमलानें आपल्या मालकिणीचा परिचय दिला नाहीं. तिनें एका पंधरवड्याची अवधी मागून घेतला होता. या वेळेस तिला दोन गोष्टींचा उलगडा झाला होता. पहिली गोष्ट म्हणजे तिलोत्तमेनें जगतसिंहाला मनानें वरलें आहे व दुसरी गोष्ट दोघांच्या विवाहास तिलोत्तमेचा बाप वीरेंद्रसिंह तयार नाहीं. तरी वचन दिल्याप्रमाणें विमला शैलेश्वराच्या देवळांत गेली होती.]

विमलानें दोन मिनिटें विसावा घेऊन शैलेश्व-राला नमस्कार केला व परत येऊन युवराजाला पण नमस्कार केला.

कांहीं वेळ कोणीच कांहीं बोललें नाहीं. दोघे विचार करीत असावेत. विमलेला अशा प्रसंगीं काय करावें हें माहीत होतें. ती म्हणाली—"युवराज! शैलेश्वराच्या कृपेनें आज आपलें दर्शन घडलें. मी स्वतःच्या जिवावर उदार होऊनच येथवर आलें. तुमची भेट झाली म्हणून जिवांत जीव आला."

श्री बंकिमचंद्र चट्टोपाध्याय

"कसें काय ! मग सर्व क्षेम आहे ना !" त्यानें विचारलें.

त्याचें प्रेम तिलोत्तमेवर आहे की नाहीं हें कळावें म्हणून विमला म्हणाली—"तें सर्व क्षेम आहे म्हणूनच तर मी शैलेश्वराच्या दर्शनाला आलें होतें. शैलेश्वरानें आपली प्रार्थना स्वीकार केली आहे हें मला कळलें. माझ्या मध्यस्थीची गरज उरलेली नाहीं. तर मग मला निरोप द्यावा."

"पण एकटीनें जाणें बरोबर होणार नाहीं. मी बरोबर पोंचवायला येतों." जगतसिंह म्हणाला.

"एकटीनें जाण्यास काय हरकत आहे !" विमलानें विचारलें.

"वाटेंत कोणत्याहि क्षणाला संकट येण्याची शक्यता आहे." युवराज म्हणाला.

"तर मग मी मानसिंह महाराजांना जाऊन सांगूं का कीं तुम्ही ज्यांना सेनापति म्हणून नेमलें आहे त्यांच्या अमलांत स्त्रियांचें रक्षण होणें कठीण आहे. कारण ते शत्रूला जिंकूं शकले नाहींत."

युवराज स्मित करून म्हणाला—"देवांचे शत्रू देखील या जगांत आहेत मग यःकश्चित मानवांची गोष्ट कशाला ! उदाहरणार्थ स्वतः शंकरालाच पहा. तो तपश्चर्या करीत असतां कामदेवानें विघ्न आणलें म्हणून त्यानें त्याला भस्म करून टाकलें. त्या कामदेवानेंच एका पंधरवड्यापूर्वी याच शंकराच्या देवळांत खळबळ उडवून दिली."

"महाराज असल्या गप्पांवर कोण विश्वास करील !"

"माझ्याजवळ साक्षीपुरावा आहे."

"माझ्या प्रेमाची साक्ष विमला आहे." युवराज जगतसिंह म्हणाला.

"ओहो ! विमला अशी स्वस्तांत साक्ष थोडीच देईल !"

"तेंहि शक्य असूं शकेल. बरोबर म्हटलेंस, वचन न पाळणाऱ्या माणसाला साक्ष देण्यास सांगणें पण चूकच !" युवराज म्हणाला.

"मी काय वचन दिलें होतें हें युव-राजांनीच आठवून पहावें, अशी माझी हात जोडून विनंति आहे." विमला म्हणाली.

"आपल्या मालकिणीचा परिचय....!"

विमला थोडी गंभीर झाली व म्हणाली—"युवराज ! परिचय देतांना थोडी भीति वाटते. कारण परिचय दिल्यावर कदाचित आपल्याला वाईट वाटेल."

थट्टा सोडून जगतसिंह म्हणाला—"खरी गोष्ट कळल्यावर मनाला वाईट वाटण्यासारखें कांहीं विशेष आहे का !"

"होय !"

जगतसिंह विचार करून म्हणाला—"कांहीं ही असूं दे. सांग काय सांगाव-याचें असेल तें. हल्ली माझ्या मनाची जी स्थिति आहे तीहून जास्त वाईट व मनाला दुःखी करणारी गोष्ट काय असणार ! विमला, मी तुला गमतीखातर नाहीं भेटायला आलों. गेल्या पंधरा दिवसांत एक क्षणभर देखील डोळा लागला असेल तर शपथ !"

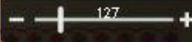
विमला तरी हीच गोष्ट ऐकण्यासाठीं इकडच्या तिकडच्या गप्पा करीत होती. तरी ती मुद्यावर यायला तयार नव्हती. म्हणून इतर गोष्टींत त्याला गुंतवून ठेवण्याचा तिनें यत्न केला. तेव्हां जगतसिंहानें तिला स्पष्टच विचारलें—"तुझ्या मैत्रिणीची भेट घ्यायला कोठें जावें लागणार आहे मला !"

"मंदारणच्या किल्ल्यांत ! तिलोत्तमा वीरेंद्रसिंहाची मुलगी आहे." विमला म्हणाली.

तें ऐकून जगतसिंहाच्या उत्साहावर जणुंकांहीं पाणीच पडलें. त्याच्या हातांतली

तलवार खालीं गळून पडली. दीर्घ निःश्वास सोडून तो म्हणाला—"तूं म्हणालीस तेंच खरें! या आयुष्यांत तिलोत्तमा माझी होणें शक्य नाहीं. मी फिरतों परत व आपल्या मनांत उद्भवलेली ही इच्छा शत्रूच्या रक्तानें धुवून काढतों."

तो हताश झालेला पाहून विमला म्हणाली—"युवराज! प्रेमाचें प्रतिफळ कांहीं असेल तर तें आपण आपल्या तिलोत्तमेला द्यावें."

तें ऐकून आशेच्या अंकुरावर जणुंकांहीं पाण्याचा थेंब पडला. तो विमलाला म्हणाला—"आज माझें मन ताळ्यावर नाहीं. खळबळ उडून गेली आहे या हृदयांत. मी एक गोष्ट सांगतों, करशील का? तूं जाऊन आपल्या मैत्रिणीला माझ्या मनाची स्थिति जाऊन कळव. एकदां फक्त एकदांच तिच्या दर्शनाचें भाग्य मला लाभेल का!"

"या विषयीं माझ्या मैत्रिणीचें काय मत आहे, हें मी कसें काय सांगूं!"

"प्रत्येक वेळीं तुलाच कष्ट देण्याचा माझा विचार नाहीं व मला तें पसंत पण नाहीं. तरी तूं एकदां तिची व माझी या देवळांत भेट करून देऊं शकलीस तर मी

तुझे उपकार आजन्म विसरणार नाहीं." जगतसिंह म्हणाला.

विमला म्हणाली—"पण हें काम वाटतें तितकें सोपें नाहीं. वाटेंत पावलों पावलीं धोका आहे. मी तरी वचन दिलें होतें म्हणून आलें."

"मंधारण किल्ल्यापर्यंत येण्यांत धोका नसेल तर मी थांबण्यास तयार आहें. मी कोठें तरी वाट पहात उभा राहीन. तूं तिलोत्तमेचें उत्तर घेऊन ये." जगतसिंह म्हणाला.

विमलाला तें ऐकून आनंद झाला. म्हणाली—"तर मग चलाच!" दोघे देवळाबाहेर पडले असतील की तेवढ्यांत कोणीतरी बोलत असल्याची किंवा चालत असल्याची चाहूल त्यांना लागली. जगतसिंह चकित होऊन म्हणाला—"आपल्या बरोबर कोणीतरी येत आहे वाटतें!"

"नाहीं तर...." विमला म्हणाली.

"हा आवाज कसला झाला! मला वाटतें कीं बाहेर उभा राहून कोणी तरी आपलें बोलणें ऐकत होता...." त्यानें सशंकपणें चारी बाजूला न्याहाळून पाहिलें. पण कोणी अंधारांत दिसला नाहीं. दोघांनीं शैलेश्वराला भक्तिपूर्वक नमस्कार केला व मंधारणच्या

वाटेनें चालू लागले. वाटेंत युवराज म्हणाला– "मला एक गोष्ट तुला विचारावीशी वाटते. तूं गैरसमज तर करून घेणार नाहींस ना?"

"थोडा, काय वाटेल तें विचारा. शंका कशाला!" विमला म्हणाली.

"माझ्या मनाची खात्री झाली आहे कीं तूं दासी किंवा परिचारिका नाहींस!"

"अशी शंका येण्याचें कारण?"

"वीरेंद्रसिंहाची मुलगी अंबरराजा मानसिंहाची सून होऊं शकेल! याचें एक कारण आहे. पण तें एका परिचारिकेला कळणें शक्य नाहीं. तुला कसें काय कळलें?"

विमला एक दीर्घ श्वास घेऊन दुःखी आवाजांत म्हणाली–"आपली शंका बरोबर आहे. पण परिचारिका म्हणून मला रहावें लागत आहे."

तें उत्तर देतांना विमलाला फार वाईट वाटलें हें ओळखून जगतसिंहानें त्या विषयीं आणखी जास्त कांहीं विचारलें नाहीं. विमलाच म्हणाली–"मी तें सर्व सांगेन पुढें कधीं. आतां नको. हो, पण हा आवाज कसला बरें! कोणी तरी पाठोपाठ येत आहे असें वाटतें!"

पाठीमागून कोणी तरी येत असल्याचा आवाज खरोखरच येत होता. कोणाला ऐकूं जाऊं नये अशातऱ्हेनें हळूं पुटपुटण्याचा भास झाला. तोंपर्यंत दोघं देवळापासून सुमारें एक मैल येऊन पोंचली होतीं.

"कोणीतरी आपला पाठलाग करीत असावें!" असें म्हणत जगतसिंह घाईघाईनें चार पावलें पुढें गेला. हळूहळू बोलत दोघं झपाझप पावलें उचलूं लागलीं. दोघं मंथारण पोंचली तोंपर्यंत मध्यरात्र उलटून गेली होती. "इतक्या रात्रीं तूं किल्ल्यांत कशी काय जाणार!" जगतसिंहानें विचारलें.

"तसें भिण्याचें कारण नाहीं. हें सर्व ओळखूनच मी घराबाहेर पडलें होतें." विमला म्हणाली.

दोघें किल्ल्याच्या मागील आमराईंत पोंचली होतीं. "ही आमराई पण निर्जन स्थान नाहीं. तुम्ही माझ्याबरोबर किल्ल्यांतच यावें, माझ्या मतें." विमला म्हणाली.

जगतसिंह कांहीं वेळ विचार करून म्हणाला–"तसें करणें बरोबर नाहीं. किल्ल्याच्या अधिकाऱ्याच्या आज्ञेशिवाय किल्ल्यांत कसें पाऊल टाकूं!" त्यानें विचार केला, अकबराच्या राजकुमारानें चोरासारखा किल्ल्यांत प्रवेश केला तसें होईल हें.

"पण मी आहे ना बरोबर!" विमला म्हणाली.

"परंतु मला किल्ल्यांत घेऊन जायला तुला अधिकार कोठें आहे! तूं परिचारिका आहेस असें समजून मी हा प्रश्न केला, असें नको समजूस." युवराज म्हणाला.

विमला थोडा विचार करून म्हणाली– "मला अधिकार आहे कीं नाहीं हें कळल्याशिवाय किल्ल्यांत प्रवेश करणार नाहीं का?"

"नाहीं!" तो म्हणाला.

त्यावर विमलानें त्याच्या कानांत कांहीं सांगितलें व म्हणाली–"चला!"

इतक्यांत बागेच्या वाळलेल्या पाचोळ्यावर कोणी चालल्याचा आवाज ऐकूं आला.

"पुन्हां तेंच...." विमला शंकित मुद्रेनें म्हणाली.

"तूं थोडी थांब येथें. मी पाहून येतों." असें सांगून जगतसिंह तलवार उपसून जिकडून आवाज आला तिकडे गेला. पण कोणी दिसलें नाहीं. ती आमराई जोपासना न केल्यामुळें रानासारखी वाटत होती. कोणी लपून बसलें असतें तरी कळणें

शक्य नव्हतें. परंतु जगतसिंहाला एका उंच झाडाच्या टोंकाला चांदण्याच्या उजेडांत दोन पगड्या दिसल्या. झाडावर थोडें वर चढून त्यानें जवळ जाऊन पाहिलें व झाडावरून उतरून विमलाला म्हणाला—"दोन भाले मिळाले तर....!"

"कां ?" विमलानें शंकित होऊन विचारलें.

"त्यांच्या पगड्या पाहून ते पठाण असावेत असें वाटतें. आपला पाठलाग करीत ते आले असावेत."

विमलाला वाटेंत तडफडत पडलेला घोडा व पगडी आठवली. तर तुम्ही येथेंच थांबा किल्ल्यांत जाऊन मी दोन भाले घेऊन येतें." असें सांगून विमलानें किल्ली काढून किल्ल्याचा चोर दरवाजा उघडला. आंत गेली. चोर दरवाजा बंद केला आणि शस्त्रास्त्रें ठेवली होतीं त्या जागीं जाऊन तेथील अधिकाऱ्याला दोन भाले घावला सांगितलें."

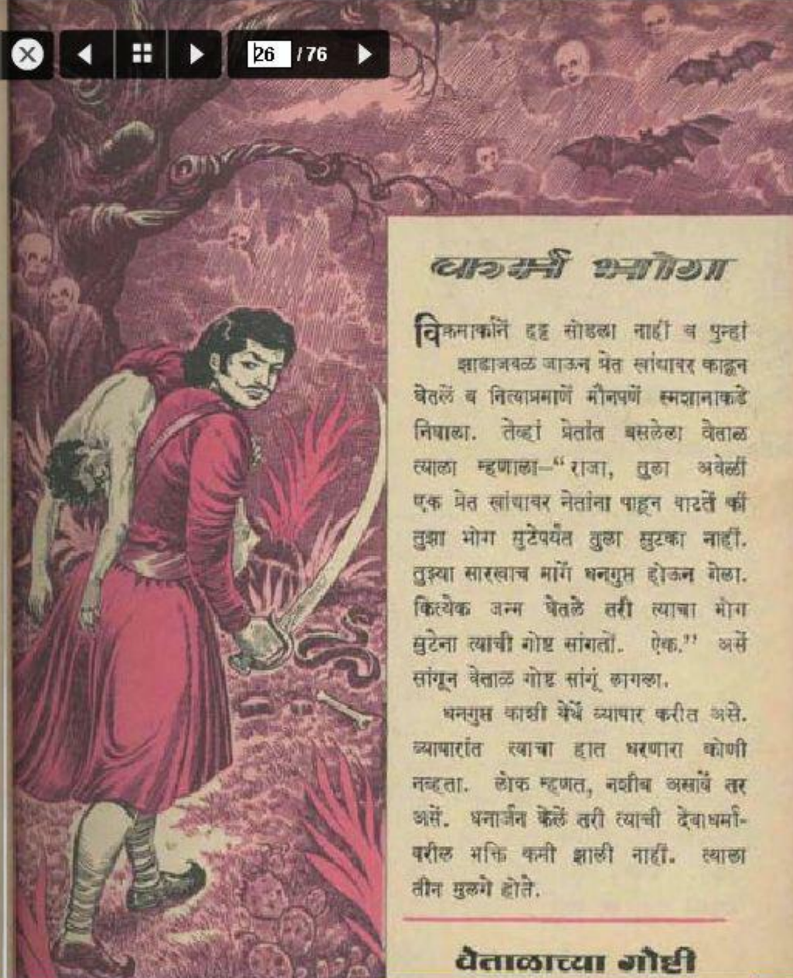
त्यानें विचारलें—"काय करणार ?"

ती म्हणाली—"आज वीर पंचमी आहे ना! वीर माता होण्यासाठीं मी व्रत केलें आहे. कोणाजवळ बोलूं नकोस!" विमला म्हणाली.

त्यानें दिलेले दोन भाले घेऊन ती चोर दरवाजा उघडून युवराजाकडे आली. पण घाईत दार बंद करायला विसरली. त्यामुळें एक मोठें संकट ओढवलें. बाहेर उभा असलेला एक सशस्त्र मनुष्य चोर दरवाजा उघडा पाहून आंत शिरला. कोणी जागा नव्हता. घोरत पडले होते सगळे. तो सरळ अंतःपुरांत जाऊन पोंचला.

[पुढें चालू]

कर्मी भोग

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं व पुन्हां झाडाजवळ जाऊन प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें व नित्याप्रमाणें मौनपणें स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तुला अवेळीं एक प्रेत खांद्यावर नेतांना पाहून वाटतें कीं तुझा भोग सुटेपर्यंत तुला सुटका नाहीं. तुझ्या सारखाच मागें धनगुप्त होऊन गेला. कित्येक जन्म घेतले तरी त्याचा भोग सुटेना त्याची गोष्ट सांगतों. ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

धनगुप्त काशी येथें व्यापार करीत असे. व्यापारांत त्याचा हात धरणारा कोणी नव्हता. लोक म्हणत, नशीब असावें तर असें. धनार्जन केलें तरी त्याची देवाधर्मावरील भक्ति कमी झाली नाहीं. त्याला तीन मुलगे होते.

वेताळाच्या गोष्टी

एकदां हिमालयांतून परमानंद नांवाचा एक सिद्धपुरुष काशीला आला. धनगुप्तानें त्याला बोलावून त्याची पादपूजा केली. त्याची श्रद्धा व भक्ति पाहून त्या सिद्धपुरुषानें त्याला एकांतांत बोलावून विचारलें—"तुला या संसारसागरांतून तरण्याचा मार्ग हवा असेल तर मी सांगतों."

धनगुप्त त्या सिद्धपुरुषाला नमस्कार करून म्हणाला—"बुवा! मी आपला फार आभारी आहें. मला या जगाचा मोह उरला नाहीं. मोक्षाचें दार तुम्ही माझ्यासाठीं उघडलें आहे. पण माझीं मुलें लहान आहेत. स्वतःच्या पायावर उभीं राहूं लागलीं कीं मला मोक्षाचा मार्ग दाखविण्याची कृपा करावी. फक्त पांच वर्षांची मुदत मी मागत आहें."

तो सिद्धपुरुष "पुन्हां पांच वर्षांनीं येईन." असें सांगून निघून गेला.

पुढें सहा महिन्यांनीं धनगुप्ताला हृदयाचा विकार जडला व त्याच आजारांत तो मरण पावला. मुलें लहान होतीं म्हणून व्यापार-धंदा संभाळूं शकलीं नाहींत. शेवटीं त्यांना स्वतःचें राहातें घर देखील गहाण टाकावें लागलें. तेव्हांपासून तिघां मुलांनीं बैलाची एक जोडी विकत घेतली व शेतकी करूं लागले. शेतकीच्या कामाची त्यांना माहिती नव्हती. पण नशीब बलवत्तर म्हणून शेतकीच्या धंद्यांत त्यांना पुष्कळ यश मिळालें. पोटापाण्याला तर कधींच उणीव भासली नाहीं.

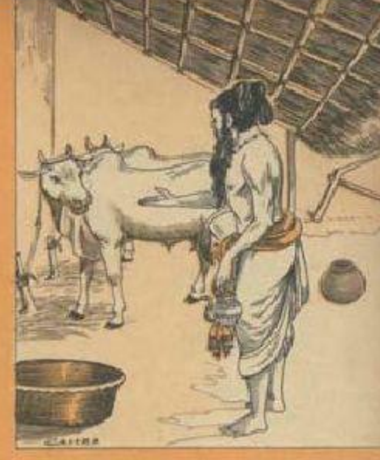
पांच वर्षें लोटल्यावर तो सिद्धपुरुष वचन दिल्याप्रमाणें धनगुप्ताला भेटायला म्हणून आला. पण धनगुप्त अकालीं मरण पावल्याचें ऐकून तो परत निघाला. तो बाहेर जात असतां त्याची नजर सहज गोठ्याकडे गेली. तेथें त्याला एक बैल दिसला, जवळ जाऊन त्यानें त्या बैलाच्या अंगावर आपल्या कमंडलांतलें थोडें पाणी शिंपडलें व म्हणाला—"कायरे बुवा! आतां सांगूं का मोक्षमार्ग?"

तो बैल मनुष्यांच्या भाषेंत म्हणाला—"बुवा! आणखी पांच वर्षांची मुदत द्या. मी नव्हतों म्हणून मुलांच्या हातून बुडीचा धंदा झाला व शेवटीं त्यांची जी दुर्दशा झाली ती तुम्ही पाहतांच आहां. शेतीचा धंदा नुकताच कोठें जमूं लागला आहे. माझ्यामुळें त्यांना या धंद्यांत थोडें फार यश येऊं लागलें आहे. आणखी पांच वर्षें मी मदत केली तर त्यांचा हा धंदा मार्गाला लागेल."

"बरें तर मी पांच वर्षांनीं येईन!" असें सांगून तो सिद्धपुरुष निघून गेला.

तो सिद्धपुरुष निघून गेल्यावर कांहीं दिवसांनीं तो बैल आजारी पडला त्याच आजारांत मेला. मुलांना शेतीच्या धंद्यांत तूट येऊं लागली. शेवटीं शेत जमीन विकून ते गांवाबाहेर एक झोंपडी बांधून राहूं लागले. मोलमजुरी करून उदरनिर्वाह करूं लागले.

पुन्हां पांच वर्षांनीं तो सिद्धपुरुष आला. पण त्या वेळीं तो बैल तेथें नव्हता व धनगुप्ताचीं मुलें गांवाबाहेर झोंपडी बांधून राहूं

लागलीं आहेत हें ऐकून तो त्यांचा शोध काढीत त्यांच्या झोंपडीजवळ गेला. त्या वेळीं एक कुत्रा भुंकत त्या सिद्धपुरुषाच्या अंगावर आला. सिद्धपुरुषानें आपल्या कमंडलांतलें थोडें पाणी त्याच्या अंगावर शिंपडून त्याला विचारलें—"काय रे, निदान आतां तरी मोक्षाचा मार्ग शिकून घ्यायला तयार हो!"

"आणखी पांच वर्षें थांबा! माझीं मुलें कष्ट करून चार पैसे मिळवतात व या झोंपडीत आणून ठेवतात. पांच वर्षें निर्धास्त-पणानें माझीं मुलें येथें राहलीं तर चार पैसे

जमा होतील. कुत्रा मनुष्यांच्या भाषेंत उत्तरला.

"बरें तर मी पांच वर्षांनीं पुन्हां येईन." तो सिद्धपुरुष म्हणाला आणि निघून गेला.

कांहीं दिवसांनीं तो कुत्रा आजारी पडून मेला. धनगुप्ताच्या मुलांनीं जें मिळविलें होतें तें चोर चोरी करून घेऊन गेले. उपाशी मरण्याची वेळ आली बिचाऱ्यांवर.

पांच वर्षांनीं पुन्हां सिद्धपुरुष आला तेव्हां त्याला कळलें कीं पांच वर्षांपूर्वींच कुत्रा मेला. दिव्यदृष्टीनें त्याला कळलें कीं धनगुप्त सर्प योनींत जन्म घेऊन जमिनींत पुरलेल्या धनाचें रक्षण करीत आहे. तो धनगुप्ताच्या मुलांना म्हणाला—"अरे तुम्हांला मी एक जागा दाखवितो. त्या जागीं तुमच्या बापानें सोन्याचीं नाणीं हंड्यांत घालून पुरून ठेवलीं आहेत." त्यानें ती जागा त्यांना दाखविल्यावर त्यांनीं ती जागा खणून काढली. त्यांना तेथें खरोखरच एक हंडा लागला. पण त्या हंड्यावर वेटोळें करून एक सांप बसलेला होता. त्यांनीं सांपाला कुदळ फावड्यांनीं मारलें. तेव्हां सिद्धपुरुषानें त्यांना अडविलें व सांपावर कमंडलांतलें पाणी शिंपडून तो सिद्धपुरुष त्याला म्हणाला—"कायरे आतां तरी मोक्षाचा मार्ग दाखवूं का?"

अर्ध मृतावस्थेंत तो सांप मनुष्यांच्या भाषेंत म्हणाला—"लवकर दाखवा, महात्मन्!" सिद्धपुरुषानें त्याला मंत्र सांगितला. तो ऐकून सांपानें मान टाकली. धनगुप्ताचे मुलगे तो हंडा उचलून घेऊन गेले व त्यांचें दारिद्र्य त्या दिवसापासून नाहीसें झालें.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा! एक शंका आहे माझ्या मनांत. सांपाहून कुत्र्याचा जन्म, कुत्र्याहून बैलाचा

जन्म व बैलाहून मनुष्य जन्म जास्त बरा नाहीं का! पण त्यानें मनुष्य योनींत मोक्षाचा मार्ग मागून घेण्या ऐवजीं सर्पयोनींत तो मागून घेतला. पण असें का! पाहून निकृष्ट योनींत कदाचित जन्म मिळेल या भीतीनें! कीं मुलांना धन मिळालेंच आहे, आतां ते खात्रीनें सुखी होतील, या गोष्टीची खात्री वाटली म्हणून! या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला—"धनगुप्ताचें मन पालटण्याचें कारण सर्पयोनीपेक्षां निकृष्ण योनींत जन्म घ्यावा लागेल ही भीति नव्हती. त्याच प्रमाणें मुलांचें पुढचें आयुष्य सुखाचें होईल म्हणून त्याच्या मनाचें समाधान झालें होतें. मुलांवरील प्रेमामुळें पण त्याच्या मनांत तो बदल झालेला नव्हता. याचें कारण अगदीं निराळें होतें. खालच्या योनींत जन्म घेऊन व जिवाची पर्वा न करितां मुलांची स्थिति सुधारण्याचा प्रयत्न करूनदेखील त्यांची बिघडत चाललेली स्थिति पाहून, मुलांची स्थिति सुधारणें मला शक्य नाहीं या गोष्टीची जाणीव झाल्यामुळें व मोहाचें झांपड बाजूला सरल्यामुळें त्याचें मन पालटलें. मुलांनीं त्याला ठार करण्यासाठीं त्याच्यावर जे प्रहार केले त्यामुळें मोहाचें तें झांपड बाजूला सरून त्याचे डोळे उघडले."

अशातऱ्हेनें मौन भंग झाल्यामुळें वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व पुन्हां झाडाच्या फांदीला लोंबकळूं लागला.

[जे. युगंधर शर्मा यांनीं लिहिलेल्या गोष्टीच्या आधारें.]

मंत्र मुग्ध

एका गांवीं एक गरीब शेतकरी रहात असे. दुष्काळांत त्याचें शेत ओसाड पडलें. पोटापाण्याच्या शोधार्थ तो गांवोगांवीं हिंडूं लागला. पण त्याला मनासारखें काम कोठेंच मिळालें नाहीं. त्यानें विचार केला टीचभर पोटासाठीं इतके कष्ट सहन करण्यापेक्षां साधु व्हावें. वैराग्याचें पोट नेहमींच भरतें. तो वैरागी झाला. तो एकदां ऐन दुपारीं विश्रांतीसाठीं एका झाडाच्या सांवलींत बसला असतां भीमू नांवाचा एक गरीब तरुण त्याच्या पायां पडून म्हणाला—"आपण सिद्धपुरुष आहां! मी आपल्या सेवेला हजर झालों आहें."

"तुला पाहिजे काय! सांगशील कीं नाहीं!" वैराग्यानें विचारलें.

तो म्हणाला—"कांहीं नाहीं, आपण मला आपला शिष्य करून घ्या. आपल्या संगतींत इह परलोक दोन्ही साध्य होतील." तें ऐकून वैराग्यानें विचार केला, आपलेंच पोट भरायची मारामार, या शिष्याचें कोठून भरणार! कांहीं तरी थाप मारून सुटका करून घेतली पाहिजे. दूर त्याला एक हरिण दिसलें. तें हरिण झाडाला अंग घाशीत होतें. त्यानें भीमूला तें हरिण दाखवून विचारलें—"काय करतें आहे तें!"

"आपलें अंग झाडाच्या बुंधाला घाशीत आहे तें." भीमू म्हणाला.

"मला कळलें तूं कां घाशीत आहेस तें, मला कळलें तूं कां घाशींत आहेस तें." असें तीनदां म्हणायला त्यानें भीमूला सांगितलें.

"मला कळलें तूं कां घाशीत आहेस तें." भीमूनें तीनदां म्हटल्यावर त्या

सौ. सरला पाटील

वैराग्यानें त्याला विचारलें—"आतां तें काय करीत आहे?"

"आपल्याकडे पहात आहे." भीमू म्हणाला.

"मला कळलें तूं काय पाहात आहेस!" वैराग्यानें असें तीनदां म्हणायला सांगितलें व भीमूनें तसें म्हटल्यावर वैराग्यानें विचारलें—"आतां हरिण काय करीत आहे?"

"तें झाडाखालून निघून चाललें आहे." भीमू म्हणाला.

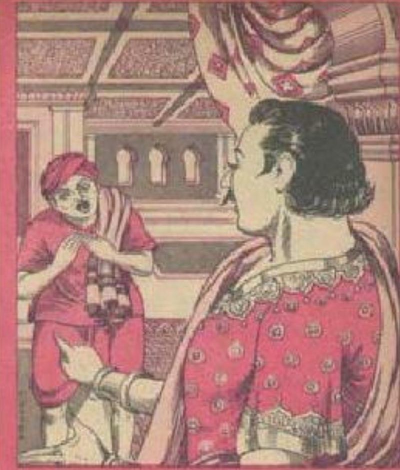
वैराग्यानें भीमूला "मला कळलें तूं कोठें जात आहेस तें." असें तीनदां म्हणायला सांगितलें भीमूनें तसें म्हटल्यावर वैरागी म्हणाला—"मंत्रमुग्ध करणारा हा एक मंत्र आहे. याचें नांव मृग मंत्र. याचा जप तूं नित्य करीत राहाशील तर तुला मंत्रमुग्ध करण्याची शक्ति प्राप्त होईल. हा मंत्र मी आजवर कोणाला दिला नाहीं. तूं याचा उपयोग केलास तर तुला अलोट संपत्तीचा लाभ होईल."

भीमू भक्तिपूर्वक वैराग्याला नमस्कार करून त्या मंत्राचा जप करीत एका गांवी पोंचला. तें एक राजधानीचें नगर होतें. त्या गांवच्या राजाला कित्येक वर्षें नवस केल्यानंतर पुत्रप्राप्ति झाली होती. त्या राजाच्या मंत्र्याचा डोळा गादीवर होता. राजा निपुत्रिक मेला तर आपल्याच हातीं गादी येईल अशी आशा धरून तो बसला होता. पण त्याला निराश व्हावें लागलें. त्याच्याच हातांत सर्व राज्यसूत्रें होतीं. कारण अपत्य नसल्यामुळें राज्य कारभारांत राजाचें लक्ष नव्हतें. पण आतां युवराजाचा जन्म झाला होता. राजाला व प्रजेला अर्थातच आनंद झाला. त्या दिवसापासून राजाचें लक्ष राज्य कारभारांत लागूं लागलें. म्हणून प्रधानाच्या हातांतली सत्ता निघून

गेली. राजा जिवंत असेपर्यंत तो राज्य कारभार पाहाणार व तो मेल्यावर युवराज अशी दुहेरी निराशा वाटल्यामुळें त्यानें तोड म्हणून युवराजाचा कांटाच दूर करण्याचें मनाशीं ठरविलें. त्याहि पुढें जाऊन राजाचा कांटा प्रथम दूर करतां आला तर पहावें असा देखील एक विचार त्याच्या मनांत आला. त्यानें या कामावर राजाच्या न्हाव्यालाच नेमलें. न्हाव्याला वचन दिलें कीं राजा मेल्यावर मीच राजा होईन व तुला एक जहागीर देऊन तुझें दारिद्र्य कायमचें दूर करीन. त्या मोहाला बळी पडून न्हावी तें घोर कर्म करायला तयार झाला.

न्हावी दुसऱ्या दिवशीं राजवाड्याच्या बाहेर ऊन्हांत्यांत बसून वस्तरा पाजळ-विण्यासाठीं दगडावर घाशीत असतां नेमका त्याच वेळीं भीमू त्या बाजूला आला. तोंडानें मृग मंत्राचा जप चालू होता—"मला कळलें तूं कां घाशीत आहेस. मला कळलें तूं कां घाशीत आहेस. मला कळलें तूं कां घाशीत आहेस."

न्हाव्यानें तें ऐकलें व घाबरून गेला. तो भीमूकडे पाहूं लागला. भीमू मंत्राचें पुढील वाक्य म्हणूं लागला—"मला कळलें,

तूं काय पाहतो आहेस. मला कळलें।तूं काय पाहतो आहेस. मला कळलें तूं काय पाहतो आहेस."

न्हावी इतका घाबरला कीं त्यानें आपली धोपटी उचलली व तेथून पाय काढण्याचा विचार करून उभा राहिला. भीमूचा मंत्र-जाप चालू होता—"मला कळलें तूं कोठें जात आहेस तें. मला कळलें तूं कोठें जात आहेस तें." तें ऐकून न्हावी थूम पळूं लागला.

त्याच वेळीं राजा दाढी करून घ्यायला म्हणून बाहेर आला. त्यानें न्हाव्याला

पळतांना पाहिलें व त्याला धरून आणायला सांगितलें.

त्या गडबडींत भीमूचा मंत्रजाप बंद पडला व तो राजाकडे व न्हाव्याकडे पहात उभा राहिला. त्यानें न्हाव्याला पळतांना व शिपाई त्याला धरून घेऊन येत होते तेव्हां पाहिलें. भीमूला हें माहीत नव्हतें कीं न्हावी कां पळाला! त्यानें चोरी केली कीं आणखी कांहीं अपराध हें देखील त्याला माहीत नव्हतें.

राजवाड्यासमोर गर्दी जमा झाली. न्हाव्यानें खरें खरें तें सांगून क्षमा मागितली. प्रधानानें अभयदान म्हणून त्याला जें पत्र लिहून दिलें होतें तें देखील न्हाव्यानें दाखविलें व म्हणाला—"महाराज, आज कोठून दुर्बुद्धि झाली कीं मी हें कुकर्म करायला निघालो होतो. पण देवाला तें रुचलें नाहीं व त्यानें या माणसाला पाठविलें माझ्या हालचालीवर पाळत ठेवायला." असें सांगून त्यानें भीमूकडे बोट दाखविलें व पुढें म्हणाला—"राजद्रोहाचा अपराध माझ्या हातून घडला नाहीं याला कारण हाच मनुष्य!"

भीमूला तें सर्व कांहीं कळलें नाहीं. राजानें त्याला जवळ बोलावून चवकशी केली कीं तूं या न्हाव्याच्या मनांतली गोष्ट कशी काय ओळखलीस? पण भीमूला त्यांतलें कांहींच माहीत नव्हतें. तो मृग मंत्र म्हणत होता एवढेंच.

राजा स्मित करून म्हणाला—"कांहीं हरकत नाहीं. तुझा मृगमंत्र राजाचा जीव वांचविण्यास कारण झाला. म्हणून तुला मी एक जहागीर देतो." असें सांगून राजानें भीमूला एक जहागीर लिहून दिली.

नाग जांवई

एका राजाला मुलगा नव्हता म्हणून तो तपश्चर्या करूं लागला. पण राणीला मुलगी हवी होती. तीदेखील तपश्चर्या करूं लागली. एकदां राणी दुःखी मनानें एकांत स्थानीं हिंडत असतां एका वाळक्या झाडाखालीं बसलेली एक म्हातारी तिला म्हणाली—"महाराणी! इतकी दुःखी कां दिसतेस?" राणीनें आपल्या दुःखाचें कारण निवेदन केलें.

"तुला अपत्यच हवें असेल तर मी सांगतें तसें कर! आज सूर्यास्त होतांच आपल्या बागेच्या ईशान्य दिशेला जमिनीवर सोन्याची एक वाटी उपडी ठेवून दे. उद्यां सूर्योदयानंतर वाटी उचलून पहा. तुला एक लहान रोपटें दिसेल. त्याला दोन डहाळ्या असतील. एका डहाळीला पांढरें व दुसऱ्या डहाळीला तांबडें फूल दिसेल. तूं पांढऱ्या फुलाच्या पाकळ्या खाल्यास तर तुला मुलगा होईल व तांबड्या फुलाच्या पाकळ्या खाल्यास मुलगी होईल. दोन्ही फुलांच्या पाकळ्या मात्र खाऊं नकोस.

राणीनें मूल व्हावें म्हणून म्हातारीनें सांगितल्याप्रमाणें केलें. दुसऱ्या दिवशीं वाटी उचलून पाहाली तेव्हां वाटीखालीं एक रोपटें होतें व त्याला तांबडें व पांढरें अशीं दोन फुलें होतीं. तिला मुलगीच हवी होती, तरी पतीचें मन राखण्यासाठीं तिनें पांढऱ्या फुलाच्या पाकळ्या तोडून खाल्ल्या. पण तिला लाल फुलाच्या पाकळ्या खाण्याचा मोह आवरला नाहीं.

पुढें राणीला दिवस राहाले. तें कळल्या-वर राजवाड्यांत सर्वांस आनंद झाला. नऊ

महिने पुरे झाले. राणी प्रसूत झाली. पण मुलाऐवजीं तिच्या पोटीं एक सांप जन्माला आला. राणी घाबरून गेली. तो सांप तेथून निघून गेला आणि एका बिळांत शिरला. प्रसववेदना थांबल्या नव्हत्या व आश्चर्य म्हणजे राणीला एक मुलगा झाला. सांप जन्मल्याची गोष्ट कोणाला कळलीच नव्हती. सर्वांना वाटलें कीं राणीला एक मुलगाच झाला.

अनेक वर्षे लोटलीं. राजपुत्र लहानाचा मोठा झाला. मुलगा वयांत आलेला पाहून राजा त्याला बोलावून एक दिवशीं म्हणाला— "युवराज! आतां तूं विवाहयोग्य झालास. तूं स्वतःसाठीं योग्य वधू पाहून लग्न करून घे."

त्याप्रमाणें राजकुमार नोकर चाकर बरोबर घेऊन देशाटनास निघाला. तो कांहीं अंतर चालून गेला असेल, त्याला झाडाच्या फांदीला विळखा घालून एक सांप फुत्कार सोडीत वाट अडवून उभा होता. युवराजाचा घोडा बिचकला आणि मागाच्या पायांवर उभा राहून खेंकाळूं लागला. युवराज घोड्यावरून पडला नाहीं, एवढेंच.

"हें बघ माझा विवाह झाल्यानंतरच तुझा विवाह होईल!" तो सांप मनुष्यांच्या भाषेंत युवराजाला म्हणाला. राजकुमार फारच घाबरून गेला व आपल्या अनुचरांसह राजवाड्यांत परत आला. सांप जें कांहीं म्हणाला होता तें त्यानें राजाला सांगितलें.

राजा तें सर्व ऐकून आपल्या नोकरांना म्हणाला—"तुम्ही हें सर्व स्वतःच्या डोळ्यांनी पहात उभे राहालात. त्या सांपाला मारून टाकूं नये! जा आणि आतांच्या आतां त्या सांपाला मारून टाका."

पण राणी म्हणाली—"नको नको!" नंतर राणीनें प्रसवसमयीं घडलेलें सर्व वृत्त सांगून त्या म्हातारीनें तिला जें कांहीं सांगितलें होतें तेंदेखील सांगितलें व म्हणाली—"तो सांपच आपला पहिला मुलगा म्हणजे युवराज आहे. त्याचें लग्न करून दिल्याशिवाय धाकट्याचें लग्न करून देणें कसें शोभेल?"

तें ऐकून राजा कपाळ धरून दुःखी मनानें एकांत जागीं जाऊन बसला. दुसऱ्या दिवशीं त्यानें प्रधानाला बोलावून दूर देशाच्या राजाकडे निरोप पाठविला कीं तुमच्या मुलीला आपली सून करून घेण्याचा आमचा विचार आहे.

सर्वांना वाटलें कीं राजाला एकच एक मुलगा आहे. म्हणून त्या देशाचा राजा आपली मुलगी द्यायला कबूल झाला. त्या देशाच्या रीतीप्रमाणें लग्नापूर्वी राजकन्या व युवराज यांची परस्परांशीं भेट करून देण्यासाठीं एका खोलींत राजकन्येला पाठवून देण्यांत आलें. बराच वेळ झाला तरी कोणीच बाहेर येईना हें पाहून दार उघडून पाहिलें तर राजकुमारीचीं फक्त वस्त्रेंच आंत दिसलीं. सांपानें राजकन्येला गिळलें होतें व नाहींसा झाला होता. पुढें कांहीं दिवसांनीं राजकुमार पुन्हां वधूशोधनास निघाला. तेव्हां पुन्हां तो सांप आडवा येऊन त्याला म्हणाला—"हें बघ, मी तुला एकदां सांगितलें. पुन्हां सांगतों. माझ्या विवाहा नंतरच तुझें लग्न होईल."

राजकुमार घरीं परतला. राजानें तें ऐकलें व मनाशीं म्हणाला—"हा सांप किती राजकन्यांचा बळी घेणार आहे कोणास ठाऊक! दोन तीन राजकन्यांचे बळी खरोखरच सांपानें घेतले. राजाला कांहीं सुचेना. अगदीं शेवटचा उपाय म्हणून राजा एका शेतकऱ्याकडे गेला व त्याला म्हणाला—"तुला पांच मुली आहेत. एका

मुलीचें लग्न तूं माझ्या मुलाशीं करून दे. तुझें सर्व दारिद्र्य मी कायमचें नाहींसें करतों."

तोंपर्यंत राजाचा मुलगा म्हणजे सांप ही गोष्ट जगजाहीर झाली होती. डोळे मिटून कोण आपल्या पोटचा गोळा सांपाच्या पुढें फेंकणार! शेतकरी म्हणाला—"महाराज! मला धनाचा मोह नाहीं. मी गरीब असलों तरी माझी मुलगी मला जड झालेली नाहीं."

पण राजानें शेतकऱ्याचे पायच धरले. तेव्हां शेतकऱ्यानें होकार दिला. शेतकऱ्याच्या मोठ्या मुलीचें लग्न सांपाशीं ठरलें. दुसऱ्याच दिवशीं मुहूर्त पण ठेवण्यांत आला.

शेतकऱ्याच्या मुलीच्या मैत्रिणींनीं दुःखी मनानें तिला निरोप दिला. ती एकटीच एका झाडाखालीं हिंडत असतां एका वाळक्या झाडाखालीं एक म्हातारी बसलेली तिला दिसली. त्या म्हातारीच्या तोंडांत एक देखील दांत नव्हता. तिनें त्या मुलीला विचारलें—"बाळ, तूं इतकी दुःखी कां?"

मुलीनें सर्व खरें खरें सांगून टाकलें.

तें ऐकून म्हातारी म्हणाली—"मी सांगतें तसें कर. तूं राजाला कांहीं अटी घाल.

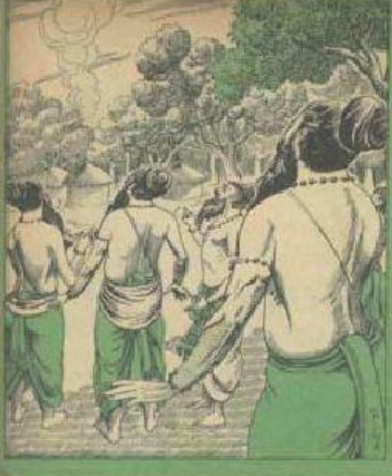

दहा रेशमी परकर किंवा झगे करून द्यायला सांग. खोलींत एक पिंप भरून चुन्याचें पाणी व एक पिंप भरून दूध व त्यांत दहा काठ्या ठेवायला सांग. तुला खोलींत पाठवल्यावर सांप तुला झगा काढून फेंकून द्यायला सांगेल. तेव्हां तूं त्याला सांग, तूं आपली कात टाकलीस तर मी झगा काढीन. तो कात टाकील व पुन्हां तुला झगा काढायला सांगेल. तूं पुन्हां त्याला कांत टाकायला सांग. असें सहासात वेळ झाल्यावर त्याला कात टाकणें अशक्य होईल. तेव्हां तूं एक काठी घेऊन सांपाला झोडपून काढ. चुन्याच्या पाण्यांत काठी भिजवून तूं सर्व काठ्या पिंजून जाईपर्यंत त्या सांपाला बडव. सांपाचा लोळागोळा होऊन गेला म्हणजे तुझी सुटका होईल."

शेतकऱ्याच्या मुलीनें म्हातारीनें सांगितल्याप्रमाणें केलें. सांपाला त्या मुलीच्या सांगण्याप्रमाणें सात वेळ कात टाकावी लागली. शेवटीं त्याला अशक्य झालें तेव्हां मुलीनें काठी घेऊन त्याला खूप झोडपून काढलें. सांपाचा लोळागोळा झाल्यावर तिनें त्याला काठीनें उचलून दुधाच्या पिपांत टाकलें. त्याबरोबर मदनाच्या पुतळ्यासारखा एक तरुण पुरुष पिंपांत उभा असलेला तिला दिसला. दोघं रात्रभर गप्पा मारीत खोलींत बसून होतीं. शेतकऱ्याच्या मुलीनें घडलेलें सर्व वृत्त सांगितलें. सर्वांना आनंद झाला. राजानें आपल्या मोठ्या मुलाचें लग्न करून दिलें व त्याचाच राज्याभिषेक करून दिला. राजाच्या दुसऱ्या मुलानें आपल्या भावजयीच्या धाकट्या बहिणीशींच लग्न करून घेतलें. सर्व सुखी झाले.

म्हणून समुद्रकाठीं एक निर्जन स्थान निवडून तेथें त्यानें यज्ञ आरंभ केला. जमिनीच्या बाजूनें कोणी येईल कदाचित म्हणून त्या बाजूला त्यानें एका शिष्याला नेमलें. यज्ञाला जरूर असलेलें सर्व साहित्य एकत्र करून त्यानें यज्ञ आरंभिला.

यज्ञ आरंभ करण्यापूर्वी जो दानधर्म करावा लागतो तो त्यानें केला पण तो फक्त आपल्या शिष्यवर्गांतच केला. या यज्ञाचें फळ काय होईल याची माहिती त्याच्या शिष्यवर्गाला पण नव्हती. शिष्यांनीं विचारलें तर तो सांगे, त्याचें फळ प्रत्यक्ष डोळ्यासमोरच तुम्हांला दिसेल. तें पाहाल्या-वर तुम्ही ते जगजाहीर करा."

या यज्ञांत पुरोडाश नांवाचें विशिष्ट पक्वान्न तुपांत भिजवून त्याची आहुती द्यावयाची असते. अंगिरस पुरोडाशाची आहुती देऊं लागला कीं अग्निज्वाळा 'धू....धू' करून आकाशापर्यंत पोंचत. धुराचे लोट असमंतांत पसरले आणि त्या धुराच्या पडद्याआड एक विमान खालीं जमिनीकडे उतरत असल्याचें दिसूं लागलें. यज्ञ संपूर्ण होण्याची वेळ आली तेव्हां तें जमिनीच्या अगदीं जवळ आलेलें दिसलें. शेवटची आहुती देणेंच राहिलें होतें.

नेमकें त्याच वेळीं एक विघ्न आलें. अरण्यांत राहणाऱ्या ऋषींनीं व मुनींनीं आकाशांत पसरलेले धुराचे लोट पाहिले व कोठें तरी यज्ञकार्य चालू असलें पाहिजे असें अनुमान करून ते त्याच अनुरोधानें आले. यज्ञाच्या वेळीं वाटेल त्यानें यावें असा प्रघात होता. यज्ञशेष त्यांचा वाट्याला येईल अशी त्यांची खात्री होती. त्यासाठीं आमंत्रण वगैरेची जरूर नसते. म्हणून चहूंकडून ऋषी-मुनी आनंदानें यज्ञस्थळीं आले. त्यांना येत असलेले पाहून अंगिरसाच्या शिष्यांनीं ओरडून गुरूला ती वार्ता दिली.

"त्यांना पुढें येऊं देऊं नका! परत जायला सांगा!" अशी गुरूची आज्ञा झाली. परंतु त्या गडबडींत पुरोडाश तुपांत पुरा बुडवल्याशिवायच त्याची आहुती अंगिरसानें दिली. त्याशिवाय दुश्चित्त झाल्या-मुळें आहुती देतांना म्हणावयाचा मंत्र देखील राहून गेला. ती चूक त्याच्या लक्षांत आली नाहीं व विमान परत जाऊं लागलेलें पाहून त्यानें उडी मारून विमानांत शिरण्याचा प्रयत्न केला. तेव्हां विमानाचें एक टोंक त्याच्या हाताला लागलें तेंच त्यानें धरलें. विमान कांहीं अंतर वर उडून आकाशांत घिरट्या घालूं लागलें.

विमानांत बसलेले देव अंगिरसाला म्हणाले—"यज्ञ पुरा झाला नाहीं. म्हणून तुला विमानांत बसण्याचा अधिकार नाहीं."

"मी यज्ञ पुरा केला आहे! वास्तव मला विमानांत बसण्याचा अधिकार पोंचतो." अंगिरस म्हणाला. त्याच वेळीं शेवटच्या पुरोडाशाच्या धुरांतून एक भूत निघालें व तें विमानाच्या चारी बाजूला घिरट्या घालूं लागलें. खालीं यज्ञस्थळीं जमलेल्या ऋषी

व मुनींनी त्याला विचारलें—"तूं कोण?" तें उत्तर दिल्याशिवाय वर आकाशांत जाऊं लागलें. इंद्र व बृहस्पती दोघांचे आवाहन करून मुनींनी त्या भुताला खालीं आणण्याचा यत्न केला. पण तें येईना. पण ज्यावेळीं मुनींनी अग्निदेवाचें स्मरण केलें तेव्हां मात्र तें भूत खालीं आलें.

"मी पुरोडाश आहें. अग्निसाठींच माझा जन्म झाला आहे. मंत्र म्हणून यथाविधि माझी आहुती द्या. अंगिरसानें चूक केली म्हणून मला हें रूप घ्यावें लागलें. अजून कांहीं बिघडलें नाहीं. यथाविधि मंत्र म्हणून आहुती दिल्यास यज्ञाचें फळ मिळूं शकेल." भूत म्हणालें.

पण एका मुनीला देखील तो मंत्र व यज्ञविधि माहीत नव्हता. विमान धरून लोंबकळत असलेला अंगिरस म्हणाला— "मुनिश्रेष्ठहो! मी सदेह मुक्ति मिळावी म्हणून हा यज्ञ केला होता. घाईत शेवटची पुरोडाशाची आहुती देतांना चूक झाली. पुरोडाशाच्या दोन्ही बाजूला तूप घालून व तो तुपांत बुडवून मी सांगतों तो मंत्र म्हणून आहुती द्या."

ऋषींनीं व मुनींनीं अगदीं तसेंच केलें. अग्निज्वाळा पुन्हां वर आकाशापर्यंत पोंचल्या. विमानांत बसलेल्या देवांनीं अंगिरसाला त्याचा यज्ञ भंग झाला असल्याचें सांगितलें. तुला सदेह मुक्ति मिळणें अशक्य. दिव्य देह धारण कर."

अंगिरसानें अग्नींत उडी टाकली व त्याला दिव्य देह मिळाला. त्याला स्वर्गप्राप्ति झाली. पण त्याच्या चुकीमुळें व स्वार्थीपणामुळें सदेह मुक्ति मिळविण्याच्या मंत्रप्राप्तीस मर्त्यलोक कायमचा मुकला.

अक्कल पदरी पडली

मद्रदेशाचा राजा धर्मदत्त विद्याप्रेमी, कलापोषक, बुद्धिमान व मंत्र्याच्या सल्ल्यानें राज्य करणारा एक प्रजावत्सल राजा होता.

एके दिवशीं शौचमित्र नांवाचा एक चित्रकार त्याच्या दरबारीं आला. त्यानें राजाला उत्तमोत्तम चित्रांचे कांहीं नमुने दाखविले. राजा धर्मदत्त त्याची ती कला पाहून इतका खूष झाला कीं त्यानें पांच हजार वराह देऊन सर्व चित्रें ठेवून घेतलीं.

राजानें आपल्या कलेचा आदर केलेला पाहून शौचमित्राला धन्यता वाटली व आपले आभार व्यक्त करण्याच्या हेतूनें तो म्हणाला—"महाराज, आपण माझ्या कलेचा जो प्रेमादर केलात त्याबद्दल मी आपला फार आभारी आहें. आतां आपणांजवळ एकच विनंति आहे. आपलें एक चित्र काढण्याची फार इच्छा आहे. राजानें परवानगी दिली. शौचमित्रानें पंधरा दिवसांत राजाचें चित्र काढून तें सर्वांना दाखविलें. सर्वांनीं त्याच्या कलेची स्तुति केली. धर्मदत्त राजाला तर अनिर्वचनीय आनंद झाला. म्हणाला—"शौचमित्रा! आपला दरबारी चित्रकार म्हणून मी तुला नेमतों व दरमहा दहा हजार वराह तुझा पगार नेमून देतों."

"महाराज मी एक धंदेवाईक चित्रकार आहें. मी आपल्या कलेंत नैपुण्य दाखविलें तर त्यांत नवल नाहीं. याहून जास्त विशेष...." बोलतां बोलतां तो मध्येंच थांबला. राजाला आश्चर्य वाटलें. म्हणाला—"बोल! संकोच कसला? तुला जें कांहीं मागून घ्यायचें असेल तें मागून घे." त्यावर चित्रकार म्हणाला—"आपला प्रधान

म्हणून राहण्याची माझी इच्छा आहे." राजानें प्रथम आपला प्रधान धीमंत याच्याकडे पाहिलें व खुणेनें सुचविलें कीं तुम्ही मान्य करा. नंतर मोठ्यानें म्हणाला– "प्रधान ! आजपासून प्रधानाच्या जागीं मी शौचमित्राची नेमणूक करीत आहें."

प्रधान धीमंत राजाला नमस्कार करून व राजाज्ञा शिरोधार्य मानू निघून गेला. दुसऱ्या दिवशीं राजा फिरायला निघाला त्या वेळीं त्याच्या बरोबर त्याचा नवीन पंतप्रधान शौचमित्र होता. धर्मदत्त त्याच्याबरोबर बोलत बोलत एका ओढ्याच्याकाठीं आला. बाजूच्या एका देवळाच्या ओट्यावर एक म्हातारा बसला होता. त्यानें उठून राजाला नमस्कार केला.

तो म्हातारा ओट्यावर बसून कावळ्यांना खायला दाणे टाकीत होता. तें पाहून राजानें त्याला विचारलें–"तुला कावळे आवडतात वाटतें ! हंस का नाहीं पाळीत ! बरें तर मी तुझ्याकडे एक हंस पाठवून देतों. मग तूं काय करशील त्याला !

"पहिल्यानें तो खरा हंस आहे कीं खोटा हें नीट पाहून घेईन. खोटा निघाला तर नांवापुरता एक पंख सोडून बाकी पंख उपटून त्याला कावळा करून तुझ्याचकडे पाठवून देईन."

"तुला कांहीं दिलें तर तें पचविण्याची शक्ति आहे का ?" राजानें विचारलें.

त्यावर तो म्हातारा म्हणाला–"प्रवास लांबचा असेल तरच खाण्या पिण्याच्या पदर्थांचें गाठोडें बांधून न्यावें लागतें."

"मग त्याचें तूं काय करशील ?" राजानें विचारलें.

"गाठोड्यांत कांहीं उरेल तर ना ! तें तर केव्हांच रिकामें झालें असेल." वृद्ध म्हणाला.

नंतर राजानें पुन्हां प्रश्न केला–"तुझें घर ठीक आहे ना ?"

"माझ्या घरच्या भानगडी तुला कशाला ? समोरचें घर रिकामें झालें आहे, एवढें लक्षांत ठेव !" वृद्ध म्हणाला.

तेव्हां राजा म्हणाला–"तुम्ही चतुर व सुज्ञ दिसतां ! माझ्याजवळ दोन मणी आहेत. ते मला देतां येणार नाहींत कीं काढतां येणार नाहींत. त्या मण्यांनीं दोन्हीं दिशा प्रकाशित मात्र होतात."

त्यावर तो वृद्ध म्हणाला–"तें शक्य नाहीं ! एका मण्यामुळें जेवढा प्रकाश होतो दोन्ही मण्यांनीं एकाच दिशेला तो पडतो."

धर्मदत्त आपल्या नव्या मंत्र्याबरोबर घरीं परतला. राजवाडा जवळ येतांच त्यानें आपल्या मंत्र्याकडे वळून विचारलें–"तुम्ही आमचें संभाषण ऐकलेंच आहे. त्याचा काय अर्थ ?" त्यावर शौचमित्र म्हणाला– "प्रभो ! मला त्याचा अर्थ मुळींच कळला नाहीं. मला वाटलें तुम्ही असेंच कांहीं तरी बोलत असाल."

"तुम्ही पंतप्रधान ! तुम्हांला त्याचा अर्थ कळला नाहीं ! तुम्हांला पंतप्रधानाच्या जागेवर नेमून फार दिवस झाले नाहींत.

म्हणून विचार करण्यासाठीं एक दिवसाची मुदत देतों. तुम्ही विचार केलात तर कळेल अर्थ." राजा म्हणाला. शौचमित्राला कांहीं कळलें नाहीं. उजाडल्यावर तो त्या म्हाताऱ्याच्याच घरीं गेला. त्याला भेटून त्यानें राजाशीं जें संभाषण झालें होतें त्याचा अर्थ सांगायला विनंति केली.

वृद्ध म्हणाला—"सांगतों ऐक! प्रश्नांचीं उत्तरें देणें व कोडीं सोडविणें हाच माझा धंदा आहे. प्रत्येक प्रश्नाचें उत्तर सांगितल्याबद्दल मोबदला म्हणून मला एक हजार वराह याप्रमाणें पांच हजार वराह समोर काढून ठेव. पाहिजे तर सर्व मिळून एक हजार कमी घेईन." वृद्ध म्हणाला.

शौचमित्र घरीं गेला. चार हजार वराह एका पिशवींत घालून घेऊन आला व त्या वृद्धाला दिले. तेव्हां वृद्ध म्हणाला—"राजाचा पहिला प्रश्न होता, एक हंस पाठविला तर तूं काय करशील त्याला?" मी त्याचें उत्तर दिलें कीं 'खरा आहे कीं खोटा हें मी प्रथम पाहून घेईन. खरा नसेल तर त्याचे सर्व पंख तोडून टाकीन. नांवापुरता एक राहून देईन.' बरें तें राहूं दे. शेवटीं कळेल.

दुसरा प्रश्न होता, कांहीं दिलें तर पचवूं शकशील का? त्याचें उत्तर मी दिलें, प्रवासांत खाण्याचे पदार्थ बांधून न्यावेच लागतात. तिसरा प्रश्न होता, त्याचें तूं काय करशील? त्याचें उत्तर मी दिलें, गाठोड्यांत कांहीं उरेल तर ना? तें केव्हांच रिकामें होईल. दुसऱ्या व तिसऱ्या प्रश्नांचा व त्यांच्या उत्तरांचा अर्थ असा कीं उधार घेतलेली बुद्धि किती वेळ पुरणार? प्रवासांतल्या फराळाच्या सामानासारखी आहे ती. आतां चवथा प्रश्न 'तुझें घर ठीक आहे ना?' मी उत्तर दिलें—'समोरचें घर रिकामें आहे.' राजासमोरच पंतप्रधानाची जागा रिकामी

झाली या गोष्टीचा त्यांत संकेत होता. राजाचा पांचवा प्रश्न दोन मण्यांविषयीं होता. दोन मणी दोन डोळ्यांचे सूचक होते.

"आतां पहिला प्रश्न घे. राजा हंस पाठवितो म्हणाला. तो हंस म्हणजे तूं. मी मागितल्याबरोबर तूं चार हजार वराह घेऊन आलास. तुझ्याकडे फक्त एक हजार उरले. हंसाचे पंख तोडून घेण्याचा अर्थ तुझ्या कडून घेतलेले चार हजार वराह व एक हजार तुझ्याकडे उरले तो तुझा नांवापुरता उरलेला पंख." एकूण आपण मूर्ख ठरलों हें ओळखून शौचमित्र राजाकडे गेला व म्हणाला—"महाराज! माझे डोळे उघडले. मी पंतप्रधानाच्या पदास अयोग्य ठरलों आहें. तें आपण परत घ्यावें. सर्व प्रश्नांचीं जीं उत्तरें त्यानें त्या म्हाताऱ्याकडून विचारून घेतली होतीं ती त्यानें सांगितलीं.

राजानें विचारलें—"सर्व प्रश्नांचीं उत्तर देणारा तो म्हातारा कोण हें नाहीं का कळलें तुला?" शौचमित्रानें नकार दिला.

राजा म्हणाला—"तें सुद्धां एक कोडेंच ठरलें तर! त्यानें तुला सांगितलें कीं प्रश्नांचीं उत्तरें सांगणें व कोडीं सोडविणें हा त्याचा धंदा आहे. म्हणजे बुद्धिबळावर त्याचें पोट अवलंबून आहे. तुझ्यासाठीं पंतप्रधानाची जागा रिकामी करणारा तो बुद्धिमान धीमन्तच म्हाताऱ्याचें सोंग घेऊन तेथें बसला होता. हें शेवटचें कोडें मी उलगडलें. म्हणजे तुझ्याजवळ असलेल्या एक हजार वराहांवर माझा अधिकार आहे!"

"होय महाराज! मी अवश्य देईन! कारण पांच हजार वराह खर्च करून एवढी अक्कल पदरीं पडली हें काय थोडें झालं?" शौचमित्र म्हणाला.

परीक्षा फल

सिंध देशांत मलयकेतु नांवाचा राजा राज्य करीत होता. त्याला एक मुलगी होती. तिचें नांव विनयमुखी. तिच्या अप्रतिम रूपाची कीर्ति राज्यभर पसरली. कित्येक राजकुमार तिच्याशीं विवाह करण्याच्या हेतूनें येऊं लागले. पण राजकन्येच्या मनासारखा एकदेखील निघाला नाहीं.

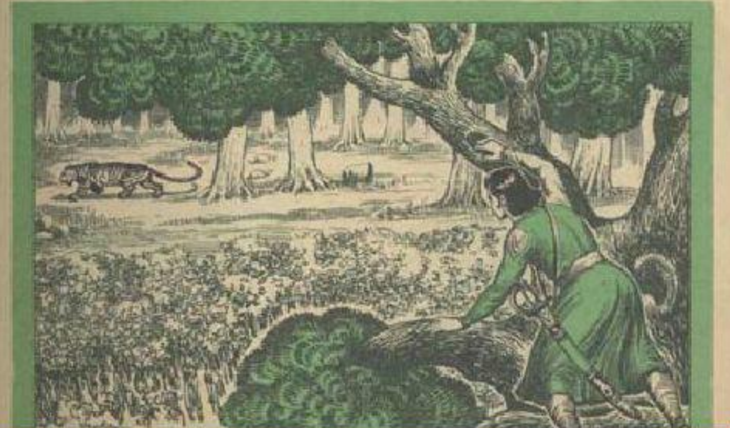
राजकुमारीनें आपला पति निवडण्यासाठीं एक परीक्षा ठेवली होती. आपला पति शूर, वीर व बुद्धिमान असावा या हेतूनें तिनें ती परीक्षा ठेवली होती. प्रत्येकाची तिनें परीक्षा घेतलीच असें देखील नाहीं. प्रथम त्यांना बोलवून त्यांचें वय व सौंदर्य कळल्यानंतर पसंत पडल्यास ती त्यांची परीक्षा घेई. तिची ती परीक्षा थोडी विचित्र होती.

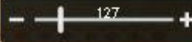
राजवाड्याच्या उत्तरेस एक उद्यान व त्याच्या उत्तरेस एक अरण्य होतें. त्यांत एक वाघ होता. तिच्याशीं लग्न करण्याच्या हेतूनें येणाऱ्या प्रत्येक तरुणानें त्या अरण्यांतून यावयाचें व रानांतल्या वाघाला ठार करून त्या उद्यानांत यावयाचें. त्या उद्यानांत एक भयंकर पक्षी होता. तो पक्षी ज्या कोणाला उद्यानांत प्रवेश करतांना पाही त्याचे दोन्हे डोळे फोडी. त्या पक्ष्याच्या हातांतून सुटून राजवाड्यापर्यंत पोंचल्यावर एक चिखली खंदक पार करून यावयाचें. तो खंदक पार करून कोणी आल्यास राजकन्या स्वतःच्या हातानें पेला भरून पाय धुवायला पाणी देणार. तेवढ्या पाण्यांत सर्व चिखल धुवून काढावयाचा. या एवढ्या दिव्यांतून जो सुरक्षित येईल त्याच्याशींच राजकन्या विवाह करण्यास तयार होती.

तिच्याशीं लग्न करण्यासाठीं कित्येक आले. कांहीं वाघाच्या तोंडीं मेले तर कांहींना त्या पक्ष्यानें आंधळे करून सोडलें. त्यांतून स्वतःला वांचवून कोणी आलाच तर एका पेलाभर पाण्यांत चिखलानें बरबटलेलें सर्व अंग तो कसें काय धुणार!

त्या विलक्षण परीक्षेचें वर्णन नगावळीच्या राजकुमारानें ऐकलें. त्याचें नांव प्रताप असें होतें. तो सिंधु देशाच्या राजधानींत आला. राजवाड्याच्या उत्तरेकडील त्या भयंकर अरण्याच्या बाहेर बाहेरूनच तो एक फेरी मारून आला. तेव्हां त्याला कळलें कीं तें अरण्य नैसर्गिक नसून कृत्रिम आहे. कारण अरण्याच्या चारी बाजूला कुंपण होतें. कुंपणाला एकच एक दार होतें. त्याशिवाय तें अरण्य राजवाड्याजवळ होतें. राजवाड्याजवळ कोण अरण्य वाढूं देणार? म्हणून वाघ सुद्धां पाळीव असावा असा त्यानें कयास लावला.

नंतर तो राजकुमारीला भेटला. त्याचें सौंदर्य व शरीरयष्टी पाहून राजकुमारीनें त्या दिव्यांतून यायला परवानगी दिली. प्रतापनें

मनुष्याच्या आकृतीचें एक लोखंडी कवच तयार केलें. तें घातल्यावर कवच असेल असें देखील वाटत नव्हतें. नाक, कान, डोळे वगैरे हुबेहूब माणसासारखेच होते. तें कवच घालून व मांस एका गोठोड्यांत बांधून घेऊन प्रताप उत्तरेकडच्या दारानें त्या अरण्यांत शिरला. त्याच्या अंगावर तो वाघ धांवत आला. प्रतापानें मांसाचें तें गांठोडें त्याच्यासमोर टाकलें व कवच घालून पुढें निघाला. वाघ मांस खाण्यांत गर्क होऊन गेला व प्रताप स्वतःचा बचाव करून घेऊन उद्यानांत शिरला. भयंकर पक्ष्यानें झडप मारली व कवचाला लावलेलें डोळे काढून घेऊन निघून गेला. त्यानें कवच फेंकून दिलें व खंदकांत उतरून राजवाड्यांत गेला. राजकुमारी घेला भरून पाणी घेऊन आली. तेव्हां प्रताप म्हणाला—"राजकुमारी दोन अटी पुऱ्या केल्या आहेत. म्हणजे दोन तृतीयांश कार्य साधलें आहे आतां उरलेले एक तृतीयांश साधून देण्याची जबाबदारी तुझ्यावर आहे."

"हा घेलाभरून पाण्यांत सर्व चिखल तुलाच धुवून दाखविला पाहिजे." राजकुमारी म्हणाली.

"ठीक, मी तसेंच करतों. पण पाण्याचा एक थेंब देखील जमिनीवर पडतां कामा नये. पाणी तूंच ओतावयाचें आहे. एक थेंबभर पाणी जरी खालीं जमिनीवर पडलें तर प्रत्येक थेंबाबद्दल एक घागरभरून पाणी घावें लागेल." तो राजकुमारीला म्हणाला.

"तूं परीक्षेंत उत्तीर्ण झाला आहेस. जा, जाऊन आंघोळ करून ये." ती म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशीं थाटामाटानें दोघांचें लग्न झालें.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळ ज्या गांवांत रहात असे त्या गांवच्या पाटलानें आपल्या घराच्या आवारांत एक विहीर खणण्यासाठीं एका माहीतगार मनुष्याला बोलावून विचारलें—"येथें पाणी लागेल का?"

तो मनुष्य त्या जागेची पाहाणी करून म्हणाला—"पाणीच काय विचारतां! येथें चार सहा हात खालीं रत्नभांडार आहे. पण गजलक्ष्मीची व नागाची पूजा करावी लागेल. एक महिना भर उपवास करावा लागेल."

तें ऐकून गांवचा पाटील मनांतल्या मनांत खूष झाला. पण उघडपणें तो त्या तज्ञ माणसाला म्हणाला—"हा उपवास वगैरे कशाला! देवाच्या दयेनें मला जेवढें मिळालें आहे तें मला आयुष्यभर पुरेल. येणाऱ्या पिढीच्या लोकांना पुढें उपयोगी पडेल. म्हणून तुम्ही सांगितलें आहे तें ठीकच आहे." असें सांगून पाटलानें त्या तज्ञ माणसाला इनाम देऊन निरोप दिला.

नंतर पाटलानें भटजींना बोलवून म्हटलें—"ज्योतिषी सांगून गेला आहे कीं माझे ग्रह विरुद्ध आहेत. पण गजलक्ष्मी व्रत व नागपूजा केली तर ही आपत्ति टळेल.

"पाटील! गजलक्ष्मी व्रत केल्यास लक्ष्मी प्रसन्न होईल व धनप्राप्ति होईल. पण त्यासाठीं एक महिनाभर अनशन व्रत ठेवावें लागेल. अर्धरात्रीं नागपूजा करावी लागेल. सकाळीं थोडें दूध पिऊन सपत्नीक पूजा करावयाची असते. खर्च म्हणाल तर होईल हजार एक." भटजी म्हणाले.

तें ऐकून पाटलांचें तोंड उतरलें. त्यांनीं कधीं उपवास केला नव्हता. भोजनावर त्यांचें

धर्मनिधि] [श्री. मा. गो. मोरे

विशेष प्रेम पण होतें. दिवसांतून तीनदां भोजन केल्याशिवाय त्यांचें भागत नसे. म्हणून त्यांनीं विचारलें—" भटजी, हा उपवास माझ्या हातून होईल म्हणतां !"

तें ऐकून भटजींना वाटलें, दक्षिणा बुडणार. पाटलांनीं हें व्रत केलें तर आपलें जन्माचें दारिद्य फिटेल. म्हणाले—" पाटील बुवा ! अहो, उपवास तुम्हींच केला पाहिजे असें नाहीं. हें व्रत आणखी कोणी जोडप्यानें केलें तरी चालेल. होय ! त्यासाठीं होणाऱ्या खर्चाचें ओझें मात्र तुम्ही उचललें तर त्याचें फळ तुम्हांलाच मिळेल."

लगेच पाटलांना गोपाळ व त्याची बायको लक्ष्मी यांची आठवण झाली. व्रत झाल्यावर त्यांना कांहीं द्यावें लागलें तरी विशेष कांहीं बिघडलें नाहीं. असा विचार करून त्यांनीं, काय ती व्यवस्था करून कळवितों असें सांगून भटजींना पाठवून दिलें. नंतर ते स्वतः गोपाळच्या घरीं गेले. म्हणाले—" गोपाळ ! हें बघ मी एका फार अगत्याच्या कामासाठीं तुझ्याकडे आलों आहे. मग करशील ना माझ्यासाठीं !"

" बोला ! अवश्य करीन !" गोपाळ म्हणाला.

" तूं व तुझी बायको दोघांनीं उपवास करावा व माझ्या घरीं येऊन गजलक्ष्मी पूजन व नागपूजा करावी." पाटील म्हणाले.

परोपकारी गोपाळ त्याला कबूल झाला. पुरोहित आले व त्यांनीं मुहूर्त ठरविला. त्या दिवशीं गोपाळ लक्ष्मीबरोबर पाटलांच्या घरीं गेला व उपवास सुरू केला. महिनाभर शास्त्रीबुवांनीं जें कांहीं करायला सांगितलें त्याप्रमाणें दोघांनीं केलें. पाटील रोज तिन्ही वेळ जेवत व शास्त्रीबुवांची चंदी होती. कारण दक्षिणा मिळे. पण लक्ष्मी

व गोपाळ मात्र निराहार व्रत करीत राहल्यानें वाळून गेले. गालफडें बसलीं व डोळे खोल गेले. व्रत संपल्यावर तांबूल दक्षिणा देऊन पाटलांनीं जोडप्याला निरोप दिला.

विहीर खणण्याचें काम सुरू झालें. सहा हात खोल खणण्यासाठीं जितक्या मजुरांची गरज होती तेवढेच कामावर लावण्यांत आले. त्यानंतर फक्त दोघांना ठेवून बाकीच्यांना काम पुरें झाल्याचें सांगून पाठवून दिलें.

दोघां मजुरांनीं खणण्याचें काम सुरू ठेवलें. हातभर खणल्यानंतर पहार कशाला तरी लागली व 'खणूण' असा आवाज झाला. पाटील मजुरांना म्हणाले—" अरे लागलें बरं का पाणी. आतां तुम्ही गेलांत तरी चालेल." मजूर निघून गेले. नंतर पाटील स्वतः खणूं लागले. आंतून एक लोखंडी पेटी निघाली. ती रात्रीं उचलून घेऊन पाटलांनीं घरांत नेली.

हावऱ्यासारखी त्यांनीं ती उघडून पाहिली तेव्हां डोळे फक्त पांढरे पडले. कारण पेटी फक्त गोवऱ्यांनीं भरलेली होती. कोणीतरी कोठेंतरी चूक केली दिसते आहे. ही चूक शास्त्रीबुवांची असणें शक्य नाहीं. कारण

जाणून बुजून चूक केल्यानें त्यांना कांहीं फायदा मिळणार नव्हता. गोपाळ व लक्ष्मी दोघांनीच चूक केली असणार. उपास मोडला असेल.

असा विचार करून पाटलानें गोपाळ-कडे बोलावणें पाठविलें व म्हणाले—" तुम्ही उपासाचें नुसतें ढोंग केलें होतें. म्हणूनच सर्वनाश झाला. मी पाण्यासारखे इतके रुपये खर्च केले पण सर्व वाया गेले. तुम्हीं लपून लपून कांहीं तरी खाल्लेंत व तुमचा उपास मोडला त्याचें फळ मला भोगावें लागत आहे."

"तुम्ही हें सर्व काय बोलतां आहां पाटील! शास्त्रीबुवांनीं जें कांहीं सांगितलें तें सर्व आम्ही केलें. त्याचें फळ काय मिळणार होतें व काय मिळालें हें आम्हांला काय ठाऊक!" गोपाळ म्हणाला.

पाटलांनीं जास्त लपवालपवी न करतां घडलेलें सर्व वृत्त सांगितलें. म्हणाले— "या विहिरींत धनाचा अलोट सांठा मिळेल या आशेनें मी एवढा खर्च व खटपट केली. एक पेटी मिळाली पण पहा, हिऱ्या माणकांच्या जागीं फक्त दगड व गारगोट्या मिळाल्या. पहा उघडून पाहिजे तर."

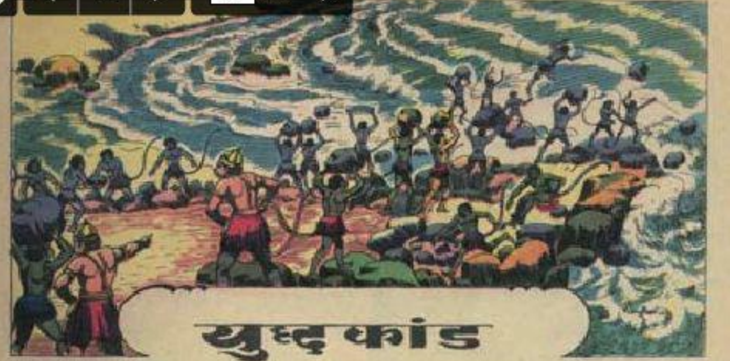
गोपाळनें पेटी उघडून पाहिली तर ती सोन्याच्या नाण्यांनीं भरलेली होती. त्यानें पाटलांना सांगितलें. पाटलांनीं उघडून पाहिली तेव्हां त्यांना आंत दगड दिसले. पाटील रागाच्या भरांत म्हणाले—"लबाडा! तूं उपास खोटा केलास आणि वर मला फसवूं पाहातोस! ही पेटी सोन्यांनीं भरलेली आहे तर उचलून घेऊन जा. मला नको ती गारगोट्यांची पेटी."

गोपाळ म्हणाला—"तुम्हांला नको असेल तर मी घेऊन जातों." असें सांगून गोपाळ पेटी उचलून घेऊन गेला. त्यानें राजाला कळविलें कीं त्याला धनाचा एक मोठा सांठा सांपडला आहे तुमच्या राज्यांत सांपडलेलें तें धन आहे म्हणून मी खजिन्यांत पाठवूं इच्छितों. प्रजेच्या हितासाठीं तें धन खर्च करण्यांत यावें.

राजानें गोपाळच्या इच्छेप्रमाणें सर्व धन आपल्या खजिन्यांत ठेवून घेतलें व गोपाळला त्याच्या राज्यभक्तीबद्दल इनाम देऊन त्याचा सत्कार केला.

तें ऐकून पाटलांचे डोळे उघडले.

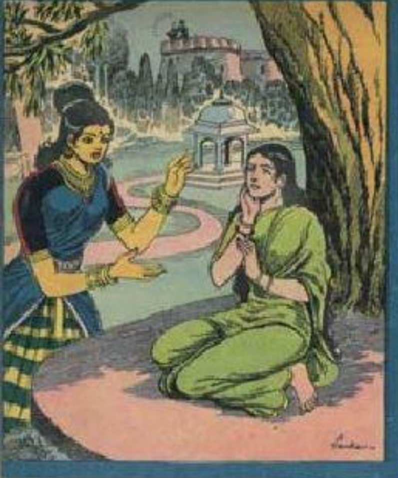

रावण अशोक वनांत पोंचला तेव्हां सीता रामाचाच विचार करीत बसली होती. तिच्या चारी बाजूला राक्षसिणी बसलेल्या होत्या. रावण जवळ येऊन म्हणाला—"तूं ज्या रामाचा गर्व करून इतका वेळ मला नकार देत राहालीस तो रणांगणावर मरून पडला आहे. बिचारा वानरांचें एवढें मोठें सैन्य घेऊन लंकेच्या उत्तरी किनाऱ्यावर उतरला. सर्व दमून भागून घोरत पडले होते तेव्हां माझा सेनापति प्रहस्त सैन्य घेऊन गेला आणि शत्रुसैन्यावर बाणवृष्टि करून घोरत पडलेल्या रामाचें डोकें कापून घेऊन आला. लक्ष्मण व उरलेले वानर घाबरून पळून गेले. सुग्रीव, हनुमान, जांबवंत, अंगद वगैरे वानरवीर रणांगणावर पडले आहेत."

तो एका राक्षसिणीला म्हणाला—"जा, विद्युत्जिव्हाला बोलावून घेऊन ये. येतांना रामाचें डोकें घेऊन यायला सांग." विद्युत्-जिव्ह रामाचें डोकें व बाण घेऊन आला. रावणाच्या आज्ञेप्रमाणें त्यानें तें डोकें व बाण सीतेसमोर ठेवले.

समोर तें डोकें पाहून सीतेला तें रामाचेंच डोकें वाटले व ती शोकाश्रू ढाळूं लागली. तिनें कैकेयी मातेची निंदा केली. स्वतःची निंदा पण करूं लागली. माझ्याशीं लग्न केल्या-

मुळेंच रामावर इतकीं संकटें ओढवलीं. तिनें रावणाजवळ हात जोडून प्रार्थना केली कीं तिचा शिरच्छेद करून ते रामाच्या डोक्या-जवळ व धड रामाच्या धडाजवळ ठेवावें.

इतक्यांत द्वारपालकानें येऊन निवेदन केलें कीं प्रहस्त वगैरे मंत्री दर्शनासाठीं बाहेर उभे आहेत. रावण सभेंत निघून गेला. रावण निघून गेल्याबरोबर रामाचें तें मायावी डोकें व बाण अदृश्य झाले.

बिभीषणाची बायको सरम हिनें सीते-जवळ येऊन तिला धीर दिला व म्हणाली— "राम वानरसेना घेऊन समुद्र पार करून लंकेच्या दक्षिण तीरावर उतरला आहे. रावण आपल्या मंत्र्यांचा सल्ला घेण्यासाठीं गेला आहे. त्यानें ही सर्व माया केली आहे. ती पाहून उगीच जिवाचें बरें वाईट करून घेऊं नकोस."

तिकडे रावण दरबारांत बसून आपल्या सेनापतींना सांगत होता—"रणवाद्यें वाजवा व राक्षसांचें सैन्य सज्ज करा. त्यांना कारण सांगूं नका."

रणवाद्यें वाजूं लागल्यावर सीतेला ऐकूं आलीं. तेव्हां सरम म्हणाली—"पाहिलीस रावणाची माया! तुला इकडे भय दाखवून कीं राम मेला आहे, तिकडे तो युद्धाची तयारी करीत आहे. सैन्य युद्धाला निघत आहे." तें ऐकून सीतेच्या मनाला धीर आला.

सरम सीतेला पुढें म्हणाली—"तुझी इच्छा असेल तर मी रामाकडे जाऊन तूं येथें सुखरूप असल्याचें त्याला कळवीन. बोल, मग जाऊं का?"

"तूं माझी इच्छाच म्हणशील तर एक सांगतें तें कर. रावण आतां काय करतो आहे तें पाहून ये!" सीता म्हणाली.

सरम जाऊन आली व म्हणाली— "रावणाला त्याच्या आईनें व त्याचा एक

मंत्री अविद्ध यानें तुला सोडून द्यायला पुष्कळ समजावून सांगितलें. पण रावणानें त्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें. म्हणाला— "प्राण जाईपर्यंत मी सीतेला सोडण्यास तयार नाहीं. तो आतां आपल्या मंत्र्यांबरोबर बसून मंत्रणा करीत आहे."

त्याच वेळीं वानरसेना जवळ येत असल्याचा कल्लोळ ऐकूं आला. तो आवाज ऐकून राक्षसांची तोंडें फक्त पांढरीं पडलीं. रावणाच्या दरबाऱ्यांनीं पण तो आवाज ऐकला.

रावण आपल्या दरबाऱ्यांना म्हणाला— "राम लंका पार करून आल्याचें व तो फार पराक्रमी असल्याचें ऐकून तुम्ही घाब-रल्यासारखे दिसतां आहां!"

तेव्हां रावणाच्या आजोळच्या माल्यवन्त नांवाच्या एका वृद्ध राक्षसानें रावणाला समजावून सांगण्याचा शेवटचा प्रयत्न करून पाहिला. तो म्हणाला—"राजा! आपल्या-हून जो दुर्बळ असेल त्याला आपल्या शक्तीचें भय दाखवून नमवावें. परंतु आपल्या-हून बलिष्ठशत्रूशीं नमतें घ्यावें अशी राजनीति आहे. आपल्या बाजूनें अधर्म घडला आहे, म्हणून आपला पक्ष निर्बळ झाला आहे. म्हणून रामाशीं संधी करून घेऊन सीतेला

तूं सोडावें यांत शहाणपण आहे. या युद्धाचें कारण सीता आहे. हें युद्ध तुझ्या हिताचें नाहीं. तुला अनेक वर प्राप्त आहेत व त्यांच्या बळानें तुला मरण येणार नाहीं. वरप्राप्तीपूर्वी जन्मलेल्या देवांच्या व मानवांच्या विरुद्ध तुला ते वर मिळाले होते. परंतु त्यानंतर जन्मलेल्या मानवांच्या हातून आणि अस्वलां-माकडांच्या हातून तुला मरण येणार नाहीं कशावरून! लक्षणेंदेखील बरोबर दिसत नाहींत."

तो सल्ला ऐकून रावण जास्तच चिडला. तो म्हणाला—"माकडांबरोबर येणारा राम

माझ्याहून जास्त बलिष्ठ आहे हें तुम्ही कशावरून ठरविलेंत. हा टीचभर समुद्र पार करून आला म्हणून तो पराक्रमी झाला वाटतें ? मी खूप विचार करूनच सीतेला घेऊन आलों आहें. रामाच्या भीतीनें मी तिला सोडून देऊं म्हणतां !"

तें ऐकून माल्यवंत लज्जित होऊन मान खाली करून उभा राहिला. रावणानें आपल्या मंत्र्यांशीं मंत्रणा करून नगररक्षणाची व्यवस्था केली. दक्षिणी द्वारावर महोदर व पार्श्व यांना व पश्चिमी द्वारावर इंद्रजिताला नेमलें. उत्तर द्वारावर शुक व सारण यांच्याबरोबर स्वतः रावण उभा राहिला. विरूपाक्ष अनेक राक्षस वीरांसमवेत लंकेच्या मध्यभागीं उभा राहिला.

लंका नगरीच्या रक्षणाची ही सर्व व्यवस्था बिभीषणाचे मंत्री पक्षीरूपानें येऊन पाहून गेले. त्यांनीं दिलेली माहिती बिभीषणानें रामाला जाऊन सांगितली. रामानें लक्ष्मण, सुग्रीव, हनुमान, जांबवंत इत्यादि सहकारी वीरांशीं मंत्रणा केली व लंकेवर कोठून व कशातऱ्हेनें हल्ला करावयाचा हें ठरविलें.

नील वानराला पूर्वेकडील द्वारावार प्रहस्त व त्याच्या अनुयायांशीं युद्धाला पाठविण्यांत आलें. अंगदाला महोदर व महापार्श्व यांच्याशीं दक्षिण द्वारावर युद्ध करण्यास रामानें पाठविलें. हनुमान पश्चिमी द्वारावर गेला. उत्तर द्वारावर स्वतः रावण उभा आहे हें कळल्यावरून स्वतः राम लक्ष्मणांनीं तिकडे जाण्याचा विचार केला. लंकेच्या मध्यभागीं असलेल्या सैन्याच्या समाचाराला सुग्रीव, जांबवंत व बिभीषण यांना नेमण्यांत आलें.

रामानें सर्वांना असा नियम करून दिला कीं युद्ध करीत असतां राम, लक्ष्मण, अंगद, मारुती, सुग्रीव आणि बिभीषण यांच्याशिवाय इतर कोणी नररूप घेऊन राहूं नये. सर्वांनीं

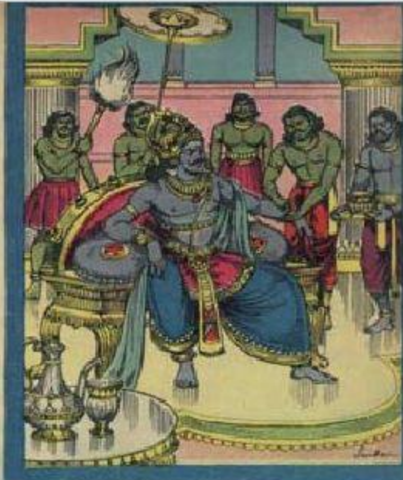
वानर रूपांतच रहावें म्हणजे ओळखणें कठीण जाणार नाहीं.

असें ठरवून राम सुवेल पर्वतावर चढला. त्याच्या पाठोपाठ लक्ष्मण, सुग्रीव व इतर वानरवीर पण सुवेल पर्वता वर चढले. तेथून त्यांना लंकानगरीचें दृश्य स्पष्ट दिसूं लागलें. लंकेच्या कोटावर राक्षसवीर उभे असलेले दिसत होते. त्यांना पाहून वानर सैन्यानें रामाचा जयजयकार केला. त्याचवेळीं सूर्यास्त झाला व पौर्णिमेचा चंद्र उगवला.

राम वगैरे वीरांनीं सुवेल पर्वतावरच ती रात्र काढली.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं वानर सुवेल पर्वताच्या अरण्यांत फिरूं लागले. सुवेल पर्वतावरून त्रिकूट पर्वतावर बसलेली लंकानगरी त्यांनीं पाहिली. राम लक्ष्मण व वानरवीर लंकेचें सौंदर्य पाहून चकित झाले. लंकानगरीच्या गगनचुंबी इमारती, सोन्याचा कोट गोपुर वगैरे पाहून त्यांना आश्चर्य वाटलें.

त्यांना त्याच वेळीं रावण पण दिसला. त्याच्या डोक्यावर श्वेत छत्र होतें. दोन्ही बाजूला चवऱ्या घेऊन दासी उभ्या होत्या. हिऱ्या मोत्यांनीं मढवलेलीं रत्नाभूषणें व जरीचीं वस्त्रें त्याच्या अंगावर होतीं.

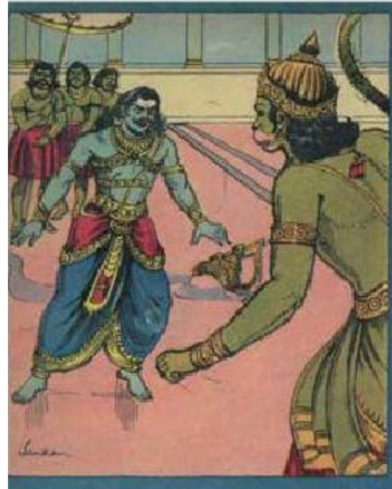

इतर सर्वांबरोबर सुग्रीव पण रावणाकडे पहात उभा होता. त्याला एकाएकीं राग आला. एका क्षणांत उडी मारून तो रावण उभा होता त्या गोपुरावर पोंचला. रावणाला त्यानें जवळून क्रोधित मुद्रेनें पाहिलें. हवेंत पुन्हां उडी मारली आणि रावणाच्या मुकुटावर पदप्रहार करून जमिनीवर येऊन उभा राहिला. अर्थात रावणाला तो अपमान असह्य वाटला. त्यानें सुग्रीवाला धरून जमिनीवर चेंडूसारखें फेंकलें. सुग्रीव चेंडूसारखाच जमिनीवरून वर उडाला व लाथ मारून त्यानें रावणाला जमिनीवर पाडलें.

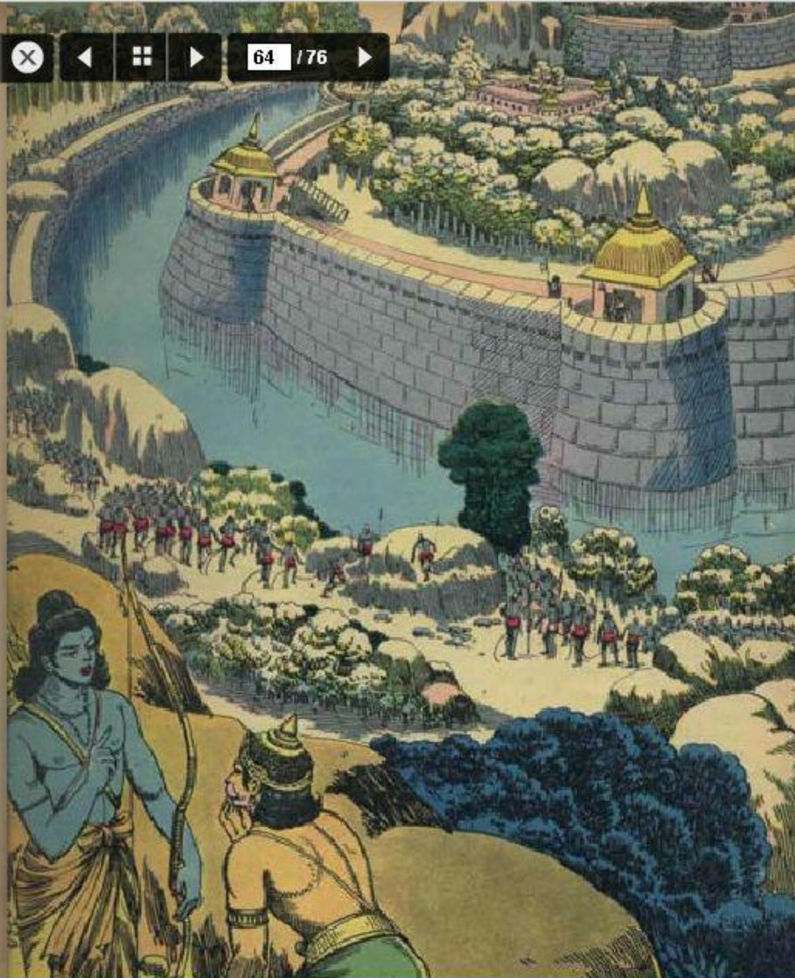
दोघांचें मल्लयुद्ध सुरू झालें. बराच वेळ हें युद्ध चालू होतें. धर्मयुद्धांत सुग्रीवाला जिंकणें तितकेंसें सोपें नाहीं हें कळल्यावर रावणानें मायायुद्ध करण्यास सुरवात केली. तें ओळखून सुग्रीवानें पुन्हां आकाशांत उड्डाण केलें. रावणाला वाटलें कीं स्वारी खालीं येईल. परंतु सुग्रीव राम उभा होता तेथें पोचला.

रामानें सुग्रीवाचें अभिनंदन केलें व म्हणाला—"सुग्रीवा, तूं राजा आहेस. अशी घाई केलीस तर कसें चालेल! तुझ्यावरच तर आम्ही सर्वांची भिस्त आहे. समज तुझ्यावर कांहीं संकट ओढवलें असतें तर आमची सर्वांची जी दुर्गति झाली असती त्याचा विचार तूं करायला हवा होतास."

"तुझ्या बायकोला त्या साध्वीला उचलून नेणाऱ्या त्या आततायी राक्षसाला पाहून मला माझा राग आवरला नाहीं, रामा!" सुग्रीव म्हणाला.

सुवेल पर्वतावरून उतरून ते त्रिकूट पर्वताकडे वळले. वानरांनीं लंकेला वेढा दिला. रामाच्या आज्ञेनें ज्या द्वारावर ज्याला ज्याला नेमलें होतें ते सर्व आपआपल्या जागीं जाऊन उभे राहाले.

तेव्हां राम अंगदाला बोलावून म्हणाला— "अंगदा! तूं धीर आहेस, निर्भीक आहेस. तूं सरळ लंकापुरींत उड्डाण करून जा- रावणाची समक्ष भेट घे व त्याला माझा निरोप सांग. "रावणा! तूं चोरासारखा येऊन सीतेचें हरण केलें आहेस. तुला त्याचा दंड देण्यासाठीं तुझा काळ स्वतः माझ्या रूपानें बाहेर उभा आहे. तूं आपल्या ज्या पराक्रमाच्या जोरावर सीतेला पळवून नेलेंस तो तुझा पराक्रम मी पहायला आलों आहें. तूं स्वतः सीतेला सोंपवून शरण मागायला आलास तर मी उदार मनानें तुला क्षमा करीन. पण तूं आपला हट्ट

सोडला नाहींस, तर मात्र तुझा समूळ नाश करून लंकेचें राज्य बिभीषणाला देऊन टाकीन. तुझे सल्लागार तुझ्या व तुझ्या प्रजेच्या संहाराला कारणीभूत झाले आहेत हें तुला कळत नाहीं. तूं युद्धच करण्याचा निश्चय केला असशील तर युद्धाला तयार रहा."

अंगद शिष्टाईसाठीं रावणाकडे गेला. त्यानें उड्डाण केलें व सरळ लंकानगरींत पोंचला. रावण आपल्या अंत:पुरांत आपल्या मंदोदरी आदि स्त्रियांशीं सल्ला करीत असतां अंगद तेथें गेला व रावणाच्या शेजारीं जाऊन उभा राहिला. त्यानें स्वत:ची ओळख सांगितली व रामाचा निरोप जशाचा तसाच पोंचता केला.

तो निरोप ऐकून रावणाला अनिवार राग आला. तो ओरडून म्हणाला—"धरा याला आणि करा ठार!" चार राक्षस रावणाच्या आज्ञेनें अंगदाला धरण्यासाठीं धांवले. अंगदानें त्यांना जवळ येऊं दिलें. ते जवळ आल्यावर त्यानें त्यांना आपल्या बगलेंत धरलें व तो रावणाच्या राजवाड्याच्या शिखरावर जाऊन उभा राहिला. त्यानें उड्डाण केलें तेव्हां राक्षस पटापट जमिनीवर आदळले व ठार झाले. अंगदानें शिखराला लाथ मारली. तेव्हां तें शिखर तुटून खालीं पडलें. अंगदानें आपल्या नांवाचा उच्चार सर्व राक्षसांना ऐकूं जाईल इतक्या उच्च स्वरानें केला. नंतर तो रामाकडे गेला.

वानरांनी रावणाला येऊन सांगितलें कीं वानर सैन्यानें लंकेला वेढा घातला आहे. रावण तें वानरसैन्य पाहण्यासाठीं आपल्या वाड्याच्या सर्वोच्च शिखरावर जाऊन उभा राहिला. वानरांचें अफाट सैन्य पाहून तो चकित झाला.

ध्रुव चरित्र

[२]

नंतर विष्णु आपल्या गरुडवाहनावर बसून मधुवनांत आला. ध्रुवानें त्याला पाहून साष्टांग नमस्कार केला. देवाची पूजा कशी करतात हें त्याला माहीत नव्हतें. तो विचारांत पडला. तें ओळखून विष्णूनें आपला शंख ध्रुवाच्या डोक्यावर ठेवला. त्यामुळें ध्रुवाला अद्भुत वाक्शक्तीचा लाभ झाला व तो विष्णूचें स्तोत्र म्हणूं लागला.

ध्रुवाची तपश्चर्या पाहून विष्णूनें प्रसन्न मुद्रेनें त्याला राज्यप्राप्तीचा वर दिला कि ध्रुव २६ वर्षें राज्य करील व सर्व ऐहिक सुखोपभोग करून नंतर त्रिलोकांत स्थिर अशा स्थानीं नक्षत्ररूपें वास करील. सर्व देव व नक्षत्रमंडळ त्याला प्रदक्षिणा घालून त्याचा गौरव करतील. असा वर देऊन विष्णुनें गरुडावर बसून वैकुंठ लोकीं प्रस्थान केलें. अशा प्रकारें इच्छित फलप्राप्ति करून घेऊन ध्रुव घरीं निघाला.

ती बातमी उत्तानपाद राजाला कळली. ती मंगळवार्ता आणणाऱ्या नोकरास मनमुराद पारितोषिक देऊन उत्तानपाद राजा ध्रुवाच्या स्वागतासाठीं निघाला. त्याच्या दोघी राण्या सुनीति व सुरुचि उत्तमला बरोबर घेऊन निघाल्या.

नगराबाहेर त्यांना समोरून ध्रुव येत असलेला दिसला. उत्तानपाद लगेच रथांतून उतरला. मुलाला मिठी मारून त्यानें आपल्या आनंदाश्रूंनीं त्याला जुणुं कांहीं स्नानच घातलें.

ध्रुवानें पित्याला व दोघी मातांना नमस्कार केला. ध्रुवाला हत्तीवर बसवून

राजधानींत नेण्यांत आलें. जागोजागीं तोरणें बांधलेलीं होतीं. केळ्यांचे खांब पुरलेले होते. सौभाग्यवती स्त्रियांनीं त्याला ओंवाळलें. राजधानीभर दिवाळीसारखी रोशणाई करण्यांत आली. लोक ध्रुवाच्या मिरवणुकीवर पुष्पवृष्टि करीत होते. नागरिक स्त्रियांनीं जागोजागीं ध्रुवाला ओंवाळून त्याला आशीर्वाद दिला. ध्रुवाचा त्यावेळीं जो सत्कार झाला तो पाहून त्याच्या दुःखी मातेच्या डोळ्यांचें पारणें फिटलें.

पुढें उत्तानपाद वृद्ध होत गेला तसतसें त्याचें मन ध्रुवाला राज्य देऊन वानप्रस्थाश्रम घेण्यासाठीं उताबीळ होत गेलें. त्यानें त्या प्रमाणें समुहूर्त पाहून ध्रुवाचा राज्याभिषेक केला व स्वतः वानप्रस्थाश्रम ग्रहण केला.

ध्रुवानें राजा शंशुमार याच्यामुली भ्रमी व इला यांच्याशीं लग्न केलें. भ्रमीपासून त्याला कल्प व वत्सर अशीं दोन मुलें झालीं. इलापासून उत्कल नांवाचा मुलगा व एक मुलगी झाली.

उत्तम विवाह होण्यापूर्वीच रानांत शिकारीला गेला असतां एका यक्षानें त्याचा वध केला. त्याची आई सुरुचि त्याच दुःखानें मरण पावली.

यक्षानें आपल्या भावाचा वध केल्याची वार्ता ऐकून ध्रुवाला राग आला व त्यानें अलकापुरीवर स्वारी केली. नगराबाहेर पोंचतांच त्यानें शंख वाजविला. तो ऐकून यक्ष ससैन्य आपल्या राजधानीबाहेर युद्धास आला. यक्षराजाच्या सैन्यानें बाणवृष्टि केली, परंतु त्याला न जुमानतां ध्रुवानें त्याचें उत्तर म्हणून द्विगुणित उत्साहानें बाणवृष्टि केली. यक्ष टिकाव न धरूं शकल्यामुळें मागें फिरला.

ध्रुवानें नगरांत प्रवेश केला. त्याला त्यावेळीं मनस्वी आनंद झाला. परंतु त्याच वेळीं समुद्राचा आवाज होतो तसा आवाज झाला. पाहतां पाहतां आकाश मेघाच्छादित झालें. विजा चमकूं लागल्या. आकाशांत धुळीचे लोट दिसूं लागले व रक्तवृष्टी होऊं लागली. त्या पाठोपाठ धडें व शस्त्रें आकाशांतून जमिनीवर पडूं लागलीं. आकाशांत पर्वतासारखें कांहीं तरी दिसूं लागलें व प्रस्तरवृष्टी होऊं लागली. हें सर्व शत्रूनें टाकलेलें मायास्त्र आहे असें समजून ध्रुवानें नारायणास्त्राचा प्रयोग केला. त्याबरोबर माया नष्ट झाली व यक्षांचे अनुयायी गुह्य पळूं लागले. परंतु ध्रुवानें त्यांचा क्षणार्धांत संहार केला.

तेव्हां ध्रुवाचा आजा स्वायंभुव यानें येऊन उपदेश केला—"ध्रुवा, बाळा! क्रोध हें पापाचें मूळ होय! म्हणूनच तूं निर्दोष गुह्यांचा संहार चालविला आहेस. तुझ्या भावाचा वध एकानें केला होता. पण तूं अनेकांचा वध केलास. आपल्या वंशाला कलंकित करूं नकोस. जा, कुबेराला भेटून त्याची मैत्री संपादन कर!"

तें कळल्यावर कुबेर स्वतः यक्ष किन्नर आदिकांसह ध्रुवाला भेटावयाला आला. कुबेर म्हणाला—"तूं क्रोधाचा त्याग केला आहेस हें ऐकून आमच्या मनाचें समाधान झालें

आहे. यांनी तुझ्या भावाचा वध केला ही कल्पना चुकीची आहे. विधिलिखित जसें असतें तेंच घडलें आहे. तूं आतां मनशांत करून घरीं परत जावेंस यांतच सर्वांचें हित आहे."

याप्रमाणें ध्रुव कुबेराशीं सख्य करून घरीं परतला. वीस हजार वर्षें राज्यकरून त्यानें वानप्रस्थ आश्रमांत प्रवेश केला. बद्रिकाश्रमीं मंदाकिनीच्या काठीं आश्रम बांधून तो राहूं लागला. तेथें तो समाधिस्थ असतां आकाशांतून एक दिव्य विमान उतरलें. तें विमान ध्रुवाला घेऊन जाण्यासाठीं विष्णूनें पाठविलें होतें. विष्णूचे नीलशरीरधारी दूत नंद व सुनंद घेऊन आले होते.

ध्रुवानें त्यांना नमस्कार केला. ते ध्रुवाला म्हणाले—"तूं पांच वर्षांचा होतास तेव्हां तूं तपश्चर्या केली होतीस. त्यावेळीं तुला ज्या विष्णूनें वर दिला होता त्याच्याच आज्ञेनें आम्ही आलों आहों. तुला जें स्थान देण्याचें ठरलें आहे तें तुझ्या पूर्वजांपैकीं किंवा सप्तर्षींपैकीं एकाला देखील लाभलें नाहीं. तेथून सूर्य, ग्रह व अवघें नक्षत्र मंडळ तुला प्रदक्षिणा घालीत असलेलें तुला दिसेल."

तें ऐकून ध्रुव विमानांत बसला व म्हणाला—"मी आपल्या आईला या दुःखसागरांत लोटून कसा काय जाऊं?"

तेव्हां विष्णूच्या दूतांनीं त्याला आकाशांतून एक दिव्य विमान उतरतांना दाखवून त्यांतून त्याची आई स्वर्गलोकीं जात असलेली दाखविली. हें दृश्य पाहून त्याच्या मनाचें समाधान झालें आणि तो त्या दिवसापासून विष्णूनें नेमून दिलेल्या स्थानीं ध्रुवमंडलांत जाऊन वास करूं लागला.

३६. कांचन जंगा

नेपाळ व सिक्किम राज्यांच्या सीमेवर कांचन जंगा शिखर आहे. सिक्किमचे लोक त्याला "देवनिवास" म्हणतात. गौरीशंकर म्हणजे एव्हरेस्ट के-२ च्या सर्वोच्च शिखरानंतर याच शिखराचा नंबर लागतो (२८,०४६ फुट). १९५५ मध्यें कांहीं ब्रिटीश गिर्यारोही हे शिखर चढून गेले, तेव्हां सिक्किमच्या महाराजांच्या इच्छेवरून त्यांनीं शिखरावर पाय ठेवला नाहीं. फक्त पांच फूट सोडून तेथूनच ते परतले.

